

KOSOVA'DA PRİŞTİNE ŞEHRİNİN İLKÖĞRETİM OKULLARINDA TÜRKÇE EĞİTİM

Ergin JABLE*
Cevdet ŞANLI**

Öz: Kosovanın her yerinde olduğu gibi Pristina şehrinde Türkler, Osmanlı Devletinin yıkılışından sonra kendilerine sahip çıkan devlet bulamamış, bilakis Balkanlar'da kurulan küçük devletler içerisinde katliamlara maruz kalmış, asimilasyona uğramış, göçe zorlanmıştır. Eski Yugoslavya'da Türkler, 1951 yılında kendi anadillerinde eğitim haklarını kazanmışlardır. Pristina'de Türkçe eğitim altı (6) ilköğretim okulunda eğitim görmüş, en son devam eden eski adı "Vuk Karadžić" yeni adı "Elena (Cika) Gjika" ilköğretim okulunda Türkçe eğitim görmektedirler. Bugün "Elena (Cika) Gjika" ilköğretim okulunda 1. sınıftan 9. sınıfa kadar Türkçe eğitim devam etmektedir. Bu makalede 1951'den bu yana Pristina'nın ilköğretim okullarında Türkçe eğitimde okuyan öğrenci sayısının azalmasını ve bunun nedenlerini göreceğiz.

Anabtar Kelimeler: Kosova, Türkçe, Pristina, Elena Cika, İlköğretim.

Turkish Education in Primary Schools of Pristina City in Kosovo

Abstract: As in all parts of Kosovo, in the city of Pristina, the Turks could not find a state that claimed them after the collapse of the Ottoman Empire, on the contrary, they were subjected to massacres, assimilation and forced migration within the small states established in the Balkans. In the former Yugoslavia, in 1951, Turks gained the right to education in their mother tongue. They were educated in six (6) primary schools in Pristina, the last name of which is (Vuk Karadžić) and the new name is "Elena Cika." Today, Elena Cika primary school continues Turkish education from 1st to 9th grade. In this article, we will examine the decrease number of students in Turkish education since 1951 and the reasons for this.

Keywords: Kosovo, Turkish Language, Pristina, Elena Cika, Primary Education.

Giriş:

1661 yılında Evliya Çelebi'nin gezdiği ve seyahatnamesinde bahsettiği yerlerden biri olan Pristina şehri, Kosova Cumhuriyeti'nin başkentidir. 562 kilometre karelik alanı kapsayan Pristina'nın kuzeyinde Vuçitırın, Mitroviça, Güney batısında Prizren, Batısında İpek ve Yakova, Güney doğusunda Gilan ve güneyinde Ferizay şehirleri ile kuzeyinde altı km. uzaklıkta olan Sultan Murat Hüdavendigar Türbesi bulunmaktadır. Bugün çarşı, hamam, köprü, han ve çeşmelerden pek bahsedilemeyen Pristina'de Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık ve Parlamento binası karşısında dikkat çeken Türk mimari yapısına ait Sultan Murat Camisi (Çarşı Camii – 1389), Fatih Camisi (Büyük Camii – 1460), Yaşar Paşa Camisi (1834) olmak üzere toplam 13 cami vardır. 1948

* Doç. Dr., Pristina Üniversitesi/Filoloji Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. Pristina / KOSOVA. E-posta: erginj@gmail.com ORCID No:0000-0003-0556-5097

** Dr.Öğretim üyesi/YTÜ Eğitim Fakültesi /Türkçe Öğretimi Bölümü. İstanbul / TÜRKİYE. E-posta: cevdeşanlı@gmail.com ORCID No:0000-0002-2149-9555

yılında Türk¹ nüfusunu yok sayan sayımlardan sonra 1951 yılı Kosova genelinde Türkler, kendi anadillerinde Türkçe eğitime başlamışlardır. 1951 yılında “Yeni Hayat” ismiyle Türk Kültür Güzel Sanatlar Derneği kurulmuş, ismini değiştirerek “GERÇEK–KGSD” olarak faaliyetlerine bugün halen devam etmektedir. 1951 yılında Priştine Radyosu ve Televizyonu (PRT) Türkçe radyo yayımları, 1951 yılında Priştine Radyosu Türk Halk Orkestrası (THO), 1969 yılında “TAN” gazetesi (Türkçe gazete), 1974 yılında PRT Türkçe televizyon yayımları, 1988 yılında Priştine Üniversitesi / Felsefe Fakültesi / Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü kurulmuştur. 1974 yılında Yugoslavya’nın yeni anayasasında Kosova Özerk bölge olarak ilan edilir ve Kosova’da Türkçe, Arnavutça ve Sırpçanın yanında resmi dil olarak kabul edilmiştir. 1999 yılında NATO Sırbistan’a harekât düzenler. 1999 yılında Birleşmiş Milletler Kosova Misyonu (BM–UNMIK) tarafından yönetilir. 2008’de Kosova Bağımsız ülke olarak dünya ülkeleri tarafından kabul edilir.

Osmanlı Devleti döneminde Vuçitırın Sancağı’na ait olan Priştine’nin nüfusu, dönemlere göre sürekli artış gösterirken Priştine’nin Türk nüfusunda sürekli azalış göstermiştir. II. Dünya Savaşı’ndan sonra Yugoslavya’nın kurulmasıyla yapılan nüfus sayımlarında Priştine’nin 1948’de 44.089; 1953’te 51.457; 1961’de 69.810; 1971’de 105.273; 1981’de 148.656; 1991’de 199.654; 2011’de 198.897 (REKOS / 2011), 2016’da (tahmini) 204.721 nüfusa sahiptir. (wikipedia.org/wiki/Pristina)

Tarihi: Coğrafi konumu ve iklimi ile diğer özelliklere sahip olan Sırbistan’a tarih boyunca çeşitli kavimler yerleşti. Yerleşenler arasında Hun, Avar, Bulgar, Hazar, Peçenek, Oğuz, Kuman Türkleri, Slavlar ve Osmanlı Türkleri ve başka milletler de bulunuyordu. Türk kavimleri, Sırbistan ve diğer Balkan topraklarına tarihte iki yönden iki büyük geçiş yaptılar. İlk geçişi M.S. 4. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Karadeniz’in kuzeyinden Hun Türkleri, ikincisini ise 14. yüzyılın ortasından itibaren Anadolu’dan Osmanlı Türkleri yaptılar. Hun Türkleri’nin bu topraklara inmesiyle bölgede Türk Dili’nin varlığı başladı. Türk Dili ve kültürünün Osmanlı döneminden en az bin yıl önce başladığı bilinmektedir. Bölgede Türk Dili ve kültürünün günümüze kadar en az 1600 yıllık uzun bir tarihi vardır. (Hamzaoğlu, 2004: 20). 14. yüzyılda Türk orduları Sırbistan’da ve diğer Balkan bölgelerinde Hun, Avar, Bulgar, Hazar, Vardar, Peçenek, Oğuz ve Kuman Türkleri’nden kalan yoğun bir Müslüman Türk nüfusuna rastladılar. Bu nüfus, Osmanlı Türkleriyle birlikte Balkanlar’ın fethine katıldı. (Hamzaoğlu, 2004: 28). Çavuşoğlu², Goran (Bkz. Jable, E ve Şanlı, 2017: 458–477 ve Tok, 2018: sy.675-685) Türklerinden bahseder. “Günümüzde bölgedeki başlıca etnik gruplar (Sırp, Arnavutlar, Makedonlar, Türkler, Boşnaklar ve Romlar) arasında Türkler’in özel bir yeri ve önemi bulunmaktadır. Kısaca (antik Makedonlar’a uzanan “aidiyet bilinçleri”nin derinliği hariç, Makedonlar’dan ve muhtemelen Arnavutlar’dan sonra) en uzun *biyolojik ve kültürel varlık* ve (tüm etnik gruplardan) en uzun egemenlik geçmişine sahip olanlar Türklerdir. Açıkça ve sırasıyla; Hunlar, Orta Asya bozkır kültürünün taşıyıcıları olarak 378’de bu topraklara gelmiş, 5. Yüzyılda Avarlar ve henüz bir Türk boyu olan Bulgarlar’ın göçü burada sona erdirmiş, 7. Yüzyılda Bizans tarafından tarihte Vardariotlar olarak anılan Vardar Türkleri, Selanik çevresine yerleştirilmiş, 9. Yüzyılda birbiri ardından özellikle Torbeş, Pomak ve Goran

¹ Balkanlarda yaşayan tüm kavimlerin dilinde “Türk” kelimesi, İslam inancını kabul etmiş “Müslüman” anlamında kullanılır.

² Her bilim adamının kullanması gereken terimleri, Çavuşoğlu, “Balkanlarda Türk ve diğer Müslüman gruplar” terimlerini kullanmıştır. Doğrusu da budur.

Türkleri'nin ve kültürlerinin ilk çekirdeklerini oluşturan Peçenek, Uz ve Kuman-Kıpçak kitleleri buraya ulaşmış, yenilgiye uğrayan (1049) Peçenekler'den onbinlercesi Bizans tarafından Niş-Sofya arasına yerleştirilmiş, Peçenekler tarafından yenilgiye uğratılan (1065) Uzlar'ın önemli kesimi Bizans tarafından Balkanlar'ın çeşitli bölgelerine ek olarak Sırbistan topraklarına yerleştirilmiştir. (Çavuşoğlu, 2007: 124)

1389 yılında Osmanlı Devleti'nin fethettiği Priştine, 1912 Balkan Savaşına kadar Türkler'in hâkimiyetinde kalmıştır. I. ve II. Dünya savaşları arasında Balkanlar'da yaşayan Türkler ve diğer Müslüman gruplar yüz yılın felaketini yaşamışlardır. Yunan, Bulgar, Sırp zulmü Türkler'in ve Müslüman grupların Türkiye'ye göç etmesine neden olmuş, göç yetmezmiş gibi Balkanlar'da kalan Türkler ve Müslüman gruplar katliamlara, işkencelere, asimilasyona maruz kalırken, birçok bilgi, belge de yok edilmiştir. “Yine eşzamanlı olarak Türkler'e ve Arnavutlar'a karşı kanlı harekâtlar yürütülmüş, örneğin, 5 Aralık 1912 tarihine kadar sadece Kosova'da 20 bin kişi, Priştine civarında çoğunluğu Arnavut 5 bin kişi katledilmiştir (Çavuşoğlu, 2007: 131).” Yine Çavuşoğlu Balkan Türkleri'nin ve Müslüman grupların arasındaki farkı da izah etmiştir. “Burada, Türkiye'de tarihsel ve sosyo-kültürel gerçeklere aykırı olarak, önemsiz sayıda çevre tarafından zaman-zaman istismar edilebildiği gözlenen birkaç hususu “güncel” önemi dolayısıyla, öncelikle açıklığa kavuşturmak gerekmektedir. Cumhuriyet döneminde izlenen göçmen alma politikası, (hiç kuşkusuz ayrı, farklı, kendi içinde tutarlı ve kaçınılmaz olan) Osmanlı dönemindekinden bir o kadar ayrı, farklı ve kendi içinde tutarlı ve kaçınılmazdır. Açıkça bu; “dinin/mezhebin ortaklığına” dayanan “ümme” yapısından kurtulma, dinin/mezhebin sadece bir unsurunu oluşturduğu “kültürün ortaklığına” dayanan “millet” yapısına kavuşma politikasıdır. Kısaca, “Müslüman” olmak, Osmanlı dönemi göçlerinde “doğrudan ve bağımsız tek ölçüt” olarak kabul edilirken, Cumhuriyet dönemi göçlerinde sadece “dolaylı ve bağımlı bir ölçüt” olarak dikkate alınmıştır. Somut olarak ifade etmek gerekirse bu, “Dindaş”tan “Soydaş”a, “İslam Ümmeti”nden “Türk Milleti”ne dönüşüm ve Türkiye'ye taşın-Türkiye'den taşın sosyo-kültürel bütünleşme amacıdır. Türkiye'nin, en son 1989 Bulgaristan göçmenleri bakımından olduğu gibi, iç ve dış politikasıyla uyumlu göçmen politikasını, genel olarak “Soydaş” ve 1934'ten sonra buna eşanlamlı olarak eklenilen 2510 sayılı Göçmen Kanunu'nun 3. maddesinde yer verilen “Türk soyundan olan veya Türk kültürüne bağlı bulunan [Türk bilinci taşıyan]” ölçütü belirlemiştir. Açıkça bu ölçüt; başta Balkanlar ve diğer bölgelerde etnik bilincin eşlik etmesi şartıyla aslen Türk olanların yanısıra, kendilerine atfedilen veya kendileri tarafından kullanılan ad ve sıfatlar ne ve hangileri (Arnavut, Boşnak, Pomak, Torbeş, Çitak, Kurki, Goran, Rom...) olursa-olsun, “Türk” kültürüne bağlı buldukları, dolayısıyla da “Türk” bilinci taşıdıkları sürece, tüm gruplara ya da kesimlerine (“Türk”ün eşanlamlısı olarak) “Soydaşlar” ortak adı altında sahip çıkılacak, gerektiğinde asimile/yok olmaktan kurtarmak üzere “göçmen” olarak kabul edilecek, bu çerçevede (Balkanlar ve diğer bölgelerdekilerle birlikte) Anadolu'nun “ümme”ten “millet”e dönüşmesine katkıda bulunacak gruplar ve kesimler olarak da dikkate alındığını göstermektedir. Unutmamak gerekmektedir ki “etnik kimlik” konusunda belirleyici olan “etnik köken” değil, “etnik bilinç”tir. Cumhuriyet, buna uygun davranmıştır (Çavuşoğlu, 2007: 132).”

1912 Sonrası Türk Dili'nin Durumu:

1951 yılında Türkler anadillerinde eğitime başlarken Priştine Radyosunda (PRT) Türkçe yayın, 1969 yılında “TAN” gazetesi haftalık yayımlarına başlamıştır. “Tan

Gazetesi, Tan Gazete Yayın Şirketi tarafından 1 Mayıs 1969 tarihinde Priştine’de Türkçe yayınlanan bir gazetedir. Kosova’da otuz yıl (30) aralıksız yayınlanan en uzun ömürlü Türkçe gazete olarak karşımıza çıkan Tan, 20 Mart 1999 tarihinde yayınlanan son sayısıyla da tozlu raflardaki yerini alır. Haftalık yayınlanan Tan Gazetesi, toplam 1536 sayıya ulaşmıştır.” (Okumuş, 2015: 88).

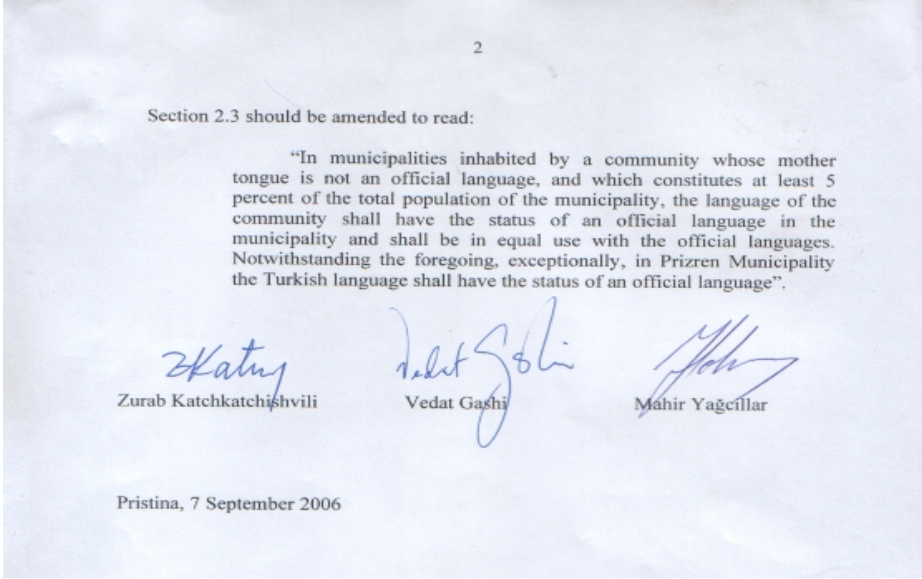
TAN gazetesi çerçevesinde “Çevren” kültür, sanat, bilim dergisi, “Tan yayınlarınca Priştine’de çıkarılan “Çevren Toplum, Sanat ve Bilim Dergisi” Kasım 1973’ten Aralık 1992’ye kadar 20 yıla yakın bir zaman yayın hayatını sürdürmüştür. Dergi, bu zaman aralığı içerisinde toplam 82 adet olmak üzere 92 sayı yayımlanmıştır. Derginin, Mayıs 1984’te yayımlanan ve sayı numarası verilmeyen bir de özel sayısı bulunmaktadır (Tek, 2017: 19). ÇİĞ edebiyat dergisi, ilk sayısı, Ocak 1979’da çıkar. Bu dergi Tan gazetesini yayımlayan Tan Yayın Şirketi tarafından çıkarılır. KUŞ dergisi, Kosova’da yayımlanan ilk çocuk dergisidir (Okumuş, 2014: 2130). “Kuş” aylık çocuk dergisi ile birçok yazar ve şairin kitapları yayımlanmıştır.

1974 Yugoslavya’nın yeni anayasasıyla Türkçe, Arnavutça ve Sırpça’nın yanında resmi dil olarak kabul edilir.

“27 Şubat 1974 tarihli Kosova anayasasının 1. maddesi ile de Kosova’da yaşayan Türkler, Arnavut ve Sırp’larla birlikte kurucu unsur olarak tanımlanır. Aynı anayasanın 5. maddesine göre de, Türk dili ve yazısı Kosovadaki diğer dillerle eşit kabul edilerek devlet organlarında kullanılan belge, form ve evraklar ile resmî işlemlerin Sırpça, Arnavutça ve Türkçe olarak üç dilde yapılması kabul edilir. Bu anayasa ile ayrıca Türkler’in Türkçe eğitim görme hakkına sahip oldukları da kesinleşmiş olur. (Recepoğlu, 2006:40-41)”

1974 yılında Priştine Televizyonu Türkçe programı yayınlarına başlamıştır. 1969 yılında Kosova Üniversitesi kurulmuştur. Kosova Üniversitesi / Felsefe Fakültesinde 1988 yılında Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü açılmıştır. Miloşević rejimi 1989 yılında Kosova’nın özerkliğini ilhak ederken Arnavutça’yı olduğu gibi Türkçe’yi de resmîyetten kaldırmıştır. 24 Mart 1999 yılında NATO Miloşević rejimine karşı Sırbistan’a hareket düzenlemiştir. 77 gün süren harekattan sonra Haziran sonu Birleşmiş Milletler (BM – UNMİK) Kosova Misyonu tarafından Kosova kurumları yönetilir.

SARKOZY Fransasının Dış İşleri Bakanı Bernard KOUCHNER 1999’da Kosova’ya Birleşmiş Milletler (BM-UNMİK) valisi olarak atandı. Kosova’nın bağımsızlığına doğru yol açan Birleşmiş Milletler (BM) 1974 Anayasasını temel olarak Kosova Cumhuriyeti Anayasasını hazırlamaya başlamıştır. Ancak KOUCHNER’in ilk görevi, 1974 Anayasasındaki Türk Dilini (Kosovada Türkçenin resmîyetini), Türkçe’yi ortadan kaldırmak olmuştur. Bu durum, Kosovalı Türklerde hayal kırıklığı ve Kosovalı Türklerce Türkçenin resmîyetinin vatan olarak nitelendirilmesi ve vatanın elden gitmesi olarak nitelendirilen “resmî dil meselesi” birçok tartışmaya, anlaşmazlığa, dargınlığa ve direnişe neden olmuştur.

Yukarıda görülen bu belgedeki imza ile Kosovalı Türkler, Türkçe eğitimde çocuklarını okutmakta endişelenmiş, Prizren ve Mamuşa'nın dışında yaşayan Kosovalı Türkler'in eğitim sürecinde okullardaki öğrenci sayısında azalma meydana gelmiştir. Bu konu ile ilgili birçok bilim adamının yazdığı gibi Balkanlar'da Türkçe'nin resmîyetinin kaldırılması her zaman birinci madde olarak Batının fikridir. Çünkü Balkanlar'da Türk Dili tüm Balkan dillerini etkilemiş en temelli anadillerden biridir. Balkanlar'da Türk dilinin kurslarla öğretme ve tanıma ihtiyacı olursa Türkçe yabancı dil haline gelir. Türk dilini Türkiye ile ya da Balkan ülkelerinin yerli Türk nüfusu ile sınırlandırmak akli dengesinden şüphe duyulacak kişilere ve bilerek, isteyerek Türk'e ve Türkçe'ye dost olmayanlara mahsustur. Türk olan ve Türkçe ile Türkoloji okuyanlara her zaman rahmetle andığımız saygıdeğer hocamız Reşit Rahmeti Arat'ın bir cümlesini hatırlatmak yerinde olur “Türkoloji benim için ilmi mesele oluşunun yanında milli bir meseledir” (Şen, 2014: 43). Kosova'da Türkçe'nin resmîyetinin kaldırılmasıyla ilgili bilim adamlarının makalelerinde fikir birliğinin kesinleştiği görülmektedir.

Elmas, konuyu şöyle özetler: “Kosovadaki Türkler'in bugünkü durumu, uluslararası hukukta ‘azınlık’ tanımı içine girmektedir. 1999 yılında, Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan anayasada, Türkler'in yoğun olduğu bölgelerdeki seçimlerde, yerel seçim barajı olan % 6 oranının geçilmesi durumunda Türkçe'nin, Arnavutça ve Sırpça'nın yanında resmî dil olarak kabul edilmesi hususu yer almaktadır. Bu barajın aşılamadığı yerlerde Türkçe'nin resmî dil olarak kullanılamayacak olması, Türkler'in 1974 Anayasası'nda belirtilen Türkçe'nin devlet dairelerinde, okullarda, basın-yayın organlarında resmî düzeyde kullanılması hakkını kaybetmelerine neden olmuştur (Elmas, 2014: 135; Recepoğlu, 2005).” Elmas'ın tespitleri doğrudur, lakin azınlık tanımına Türkler değil Sırp'lar girer. Kosovalı Türkler, 1999 yılından itibaren topluluk tanımına girmiştir.

Kut ise, meseleyi derinleştirerek yaklaşık 30 yıl içerisinde olup bitenlerden bahsetmektedir. “Kosova'nın özerkliğinin kaldırılmasıyla, 1989 yılında, Arnavutça'nın

yanı sıra Türkçe'nin kullanım alanı da kısıtlanmıştır. 1999 yılında NATO harekâtı sonrasında, Arnavutça resmî dil olarak kabul edilmiştir, Türkçe kabul edilmemiştir. Kosovalı Türkler daha önce kazandıkları bu haktan mahrum edildikleri için sıkıntı yaşamışlar ve bu durumu kabul etmek istememişler, kimlik belgelerinde, yazışmalarında, evraklarında Türkçe'nin kullanılmasını istemişlerdir. Bunun gerçekleşmesi için uzun yıllar uğraş göstermek zorunda kalmışlardır” (Elmas, 2014: 135; Kut 2005).

Akgün de, resmi dil konusuna değinir. “Kosova’da Türkler, UNMIK zamanında maalesef bazı yasal haklarını da kaybetmiştir. Bunların en önemlisi resmi dildir. Kosova’da hazırlanan anayasa taslağında Türkçe resmi dil olmaktan çıkarılır. Yerine İngilizce getirilir. Ardından Türkçe ders saatleri sınırlandırılır ve Türkçe eğitimin önüne çeşitli engeller konur. Seçimlerle ilgili resmi dokümanlarda da Türkçe’ye yer vermez” (Akgün, 2012:11-36).

Okumuş, altı (6) yıl ikamet ettiği Kosova’da Türkçe’nin ve Türkler’in durumunu şöyle özetlemektedir. “Yaklaşık 500 yıl önce bölgeye gelen ve 1974 anayasasında kurucu unsur olan Türkler, 2008 anayasasıyla azınlıktan topluluk konumuna düşer ve bugün ancak göçmen olarak kabul görürler. Kosova Anayasası’nda Kosova, çok ırklı bir toplum olarak tanımlanır. Kosova Anayasası’nın 5. maddesi Kosova’da kullanılan resmî dilleri düzenler. Buna göre Arnavutça ve Sırpça resmî; Türkçe, Boşnakça ve Romanca da belediyeler düzeyinde resmî statüye sahip dillerdir ve yasal olarak ülke içinde herhangi bir seviyede kullanılabilirlerdir. Bu çerçevede Priştine, Prizren, Mamuşa, Mitroviça, Viçitrın ve Gilan belediyelerinde Türkçe resmî bir statüye sahip olsa da, Mamuşa dışında ciddi/resmî bir etkinliği yoktur. Kosova’da Türkler’in durumunun/geleceğinin, Kosova-Türkiye ilişkileriyle doğru orantılı bir şekilde geliştiğini söylemek yanlış olmayacaktır.” (Okumuş, 2017:6)

16 Mart 2019 tarihinde “Doğru Yol” Türk Kültür ve Sanat Derneği’nde “Balkan Türkleri’nin Hukuki Durumları ve Türkçe” isimli konferansta konuşan Dr. Kader Özlem de Türkçe’nin resmîyeti meselesi ile ilgili konu, Türkçe haber sitesi olan ‘kosovahaber’de şu cümleler yer alır: “Kosova’da 1999, Makedonya’da ise 2001 sonrası Türkçe’nin statüsünde ciddi bir statü kaybı” yaşandığına vurgu yapan Dr. Kader Özlem, uygulamada da gözlenen bu gerilemenin rahatsızlık yarattığını belirtti. Diğer Balkan ülkelerinde Hristiyanlar’ın Kosova’da ise çoğunlukta Müslümanlar’ın yaşadığına da dikkati çeken Özlem, asimilasyon tehlikesinin Kosova’da daha büyük tehlike arz ettiğini ifade etti.” (Özlem, 2019)

Oysaki Kosovalı Türkler, dillerinin resmîyetten kaldırılması konusundan şikâyetçi olmuş, daha fazla hak talep etmemiş, var olan haklarının alınmasından yakınmışlardır. Böylece Türkçe resmîyetten kaldırıldıktan sonra Kosova Türkleri’nin 1999’dan önceki ve sonraki haklarıyla ilgili kısıtlamalar aşağıda görülmektedir.

1951 yılında başlayan Priştine Radyosu Türkçe yayın programı 1990’lı yıllarda günlük 8 saate kadar ulaşmış, fakat 1999 yılından itibaren günlük 15 dakika (16.00–16.15 haftanın 5 günü) haber programı ve 2 saat (16.00–18.00 haftanın 7 günü) kültür, sanat, eğitim yayın programlarıyla Türkçe yayın yapmaktadır. 1951 yılında Priştine Radyosu çerçevesinde kurulan ve yerli şarkıları, türküleri, besteleri üreten TRT’den sonra Türkiye dışında ilk ve tek devlette Türkçe faaliyet gösteren Türk Halk Orkestrası (THO), 1999 yılından itibaren kapatılmıştır. 1969 yılında yayınlanmaya başlayan “TAN” gazetesi ve çerçevesinde “Çevren”, “Çığ”, “Kuş” dergileri, 1999 yılından

İtibaren yayın hayatına devam etmemiştir. 1974 yılında başlayan Priştine Televizyonu Türkçe yayın programı 1990'lı yıllarda günlük 20 dakika haber programı, haftalık 30 dakika kültür, sanat, eğitim programına ulaşan yayın programı, 1999 yılından itibaren 5 dakikalık (haftanın 5 günü) haber programı ve 40 dakikalık (haftanın 1 günü) "Mozaik" isimli kültür, sanat, eğitim programlarıyla devam etmektedir. Böylece başkent Priştine'nin Kosova Devlet Kurumlarının tamamında Türkçe kaldırılmış, sadece ismi değiştirilmiş olan Kosova Üniversitesi yerine Priştine Üniversitesi, Felsefe Fakültesinin ikiye bölünmesiyle bugün Filoloji Fakültesi / Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Dilinde çalışmalarına devam etmektedir. Türkçe'nin resmîyetten kaldırılması Kosova Türklerine olduğu kadar Priştine Türklerine de adeta bir kâbus yaşatmış, her geçen gün yaşatmaya devam etmektedir. Bugün, Priştine'nin tüm kurum ve kuruluşları ile sokaklarında 50 yaş ve üzeri şahısların bugün Türk olmadıkları halde, yerli Türkler gibi Priştine Türk Ağzıyla konuştuklarına pek nadir de olsa birçok yerde rastlamak mümkün ve şehir tabelalarında görüldüğü gibi halk arasında geçen konuşmalarda Muhacir (Mâcir), Taşlıca (Taslice), Tophane, Tavukbahçe (Toukbâçe) gibi mahalle isimlerine rastlanmaktadır.

Genel olarak dünyadaki diasporalar hakkındaki çalışmalarda özel olarak da Türkiye'nin anavatan olarak değerlendirildiği Türk diasporasına dair literatürde Kosova Türkleri'ne dair ciddi bir bahis yoktur. Muhtemelen bu topluluğun Balkanlardaki diğer Türk topluluklarına göre sayıca daha az olması bunun temel sebeplerinden biridir. (Bilgiç, 2012: 44). Bilgiç, temel sebeplerinden biri olarak nüfus sayısını göstermiştir. Fakat sayı ile alakası olsa da, Balkan ülkelerinin tamamında yaşayan Türkler'den en aktif ve Türklük ile Türkçe için taviz vermeyen, Türkçe'yi yaşatmak için elinden geleni yapan Türk kadrosu vardı. 1999'a kadar Kosova'da Türkiye resmi kurum ve kuruluşları yoktu. 1951–1999 yılları arası her dönemde Kosovalı Türkler daha fazla hak kazanırken, 1999'dan sonra Türkiye resmi kurum ve kuruluşları Kosova'ya yerleşmiş, siyasete çok önem vererek acemi ve millî değerleri gözardı eden siyasilerle Kosova Türkleri'nin sorunlarını çözmeye çalışmış olsa da başarı gösterememiş, bilakis Kosovalı Türkler haklarından mahrum edilmiştir. Kosova'da bulunan tüm partilerle ya da siyasilerle işbirliği yapılmamış, toplumsal siyaset yerine kişisel siyaset yürütmüş, kişilere güvenerek şahsî menfaatleri ön planda olan siyasilere önem vermekle varolan kadroyu tamamen pasivize ederek mücadelede emekli etmiş, Kosovalı Türk aydınlarının çoğu 1999'dan önce göstermiş olduğu Türklük mücadelesi yerine kenara çekilmek zorunda kalmış, dışlanarak el çektirilmiştir. Aydınlar, Kosova'da Türklük ve Türkler için ürettikleri eserleriyle, 40 yıldan fazla yapmış oldukları mücadelede, 1999-2019 yılları arasında adeta yok olma safhasına gelmişlerdir. Bu nedenden Türkiye ile gereken diaspora kurulamamış, sonuca ulaşamamıştır. O dönemlerde aydın kadro ne kadar eleştirilmiş olsa da, bugün o kadro yokluğunu hissettirmektedir. Kosova'da bulunan Türkiye kurumları arasında 20 yıldan bu yana koordinasyon kurulamaması, Kosovalı Türkler'in toparlanamamasına da neden olmuştur. Bu konunun Türkiye kurum ve kuruluşlarında iyice gözden geçirilmesi gereklidir. "İkinci dünya savaşından sonra çeşitli baskılara maruz kalan Kosova Türkleri'nin büyük kısmı, Boşnaklar, Goralılar, Arnavutlar, Torbeşler gibi dünyanın birçok ülkesine veya komşu ülkelere göç etmemiş, sadece Türkiye'ye göç etmişlerdir. İkinci dünya savaşı sonrası Yugoslavya'nın 'soyadları' değiştirme süreci ile Kosovalı Türkler'in Türkiye'ye göçü bugün halen devam etmektedir" (Jable, 2018: 641).

Demografik Yapısı: Söz konusu Türkler olunca Sırbistan Krallığı, eski Yugoslavya’da olduğu gibi, parçalanmış Yugoslavya’nın küçük devletlerinde de durum her zaman vahimdir ve verilen rakamlar karışıktır.

1931 yılında, Priştine’nin nüfusu 18.358’dir. Etnik yapısında ise Türk - 7.573 (% 42), Sırp - 5.738 (% 31), Arnavut - 2.351 (% 13), diğerleri (Romlar vb.) - 2.651 (% 14)³. 1953 yılında Priştine’nin nüfusu 24.229’dur. Arnavut - 9.034 (% 37), Sırp ve Karadağlı - 7.951 (% 33), Türk - 4.726 (% 20), Rom ve diğerleri - 2.518 (% 10). Hüdaverdi’nin “Devlet İstatistik Kurumlarından” elde ettiği belge ve tespitlerinde ise Türkler’in nüfus sayısı az da olsa farklıdır. 1961⁴ yılında 3.548 Türk, 1971 yılında 2.204 Türk, 1981⁵ yılında 2.020 Türk vardır. 2008 yılında Kosova İstatistik Kurumu (ESK) 1948–2006 yılları arasında nüfus tespitleriyle ilgili bir rapor hazırlamıştır. Yayınlanan raporda 1948 yılında Yugoslavya’nın genelinde Türk yoktur. Ancak raporun bir tablosunda 1948 yılında 1.320 Türk’ün var olduğunu gösterir. 1948 yılında Kosova nüfusunun tamamının % 0.2’si Türk etnik nüfusunu oluştururken (Yugoslavya Federatif İstatistik Kurumuna göre), 1953 yılında Kosova nüfusunun tamamının % 4.2’sini Türk etnik grubu oluşturmuştur. 1948’de 1.320 nüfusa ait olan Kosovalı Türkler’in sayısı 1953’te adeta 34.590’a ulaşır. Kosova’da yaşayan tüm etnik grupların özellikle Arnavutlar’ın milyonu aşan nüfus sayıları her 10 yıl artarken sadece Türkler’in nüfus sayısı 1953 ve 2011 hariç sürekli azalma göstermiş, gösterilmiştir. Kosova’da Türkler’in nüfusu 1961’de 25.764; 1971’de 12.244 (bazı raporlara göre 12.513); 1991’de 10.445 (Kosovalı Arnavutlar’ın ve Türkler’in çoğunluğunun boykot ettiği sayımlardır) gösterilmiştir. 1991 yılından 2011 yılına kadar resmi sayım yapılmamıştır.

Kosova İstatistik Kurumunun (Arnavutçası, ESK; Türkçesi, KİK) 2006 yılına ait verdiği rakamlar ise şaşırtıcıdır. Kosova’da Türkler’in nüfus sayısı 8.400’dür (ESK, 2008: 7). Resmi olarak Kosova’da yapılan 2011 nüfus sayımlarında Türkler’in nüfusu ise 18.738’dir (REKOS 2011). 1948 yılında Kosova’nın nüfusu 733.034 sayısını oluştururken, 1953’te 815.908; 1961’de 963.988; 1971’de 1.243.693; 1981’de 1.584.440; 1991’de 1.956.196; 2006’da 2.100.000 nüfus sayısı çoğalmıştır. 2006 yılının KİK’un raporuna göre Kosova nüfusunun 1.932.000 - %92’sini Arnavutlar; 111.300 - %5.3’ünü Sırlar; 8.400 - %0.4’ünü Türkler; 23.512 - %1.1’ini Romlar; diğerleri 24.788 - %1.2’sini oluştururlar. 2011 resmi nüfus sayımlarında ise istatistikler 2006 istatistiklerinden farklı bir tablo ortaya çıkmıştır. Etnik yapıya göre nüfus dağılımında, Kosova’nın toplam nüfusu 1.739.825’dir. Arnavutlar 1.616.869 - %92.9; Sırlar 25.532 - %1.5; Türkler 18.738 - %1.1; Boşnak 27.533⁶ - %1.6; Rom 8.824 -

³ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Pristine>

⁴ “Kosova Dikur e Sof” Beograd 1973.

⁵ “Privredni Pregled Dergisi” XII. 1982.

⁶ Jable: Birleşmiş Milletlerin Kosova Misyonu farklı bir deyimle Batı, nüfus sayısına göre Türkçe’yi resmîyetten kaldırırken, Sırpça resmi dil olarak kalmıştır. 2011 sayımlarında Boşnaklar’ın nüfusu ise Sırlar’ın nüfusunu aşarak, Türkler’in de nüfusunun Sırp nüfusuna yakın olmasına rağmen bu dillerin resmîyeti gündeme getirilmemiştir. BM–UNMIK 1999 yılında nüfus sayısına göre Arnavutça ve Sırpça’yı resmi olarak kabul ederken Türkçe’yi kaldırmış, Boşnakça’dan söz etmemiştir. Batının amacı Türkçe’yi resmîyetten kaldırırken, Arnavutça ve Sırpça’nın resmîyetlerini devam ettirirken, Arnavutlar’ı ve Sırlar’ı kutuplaştırarak Kosova’yı Arnavut ve Sırp bölgelerine bölmektir. Bu nedenle Arnavutlar’ı doğal olarak çoğunluk, Sırlar’ı azınlık ve Türklerle diğer etnik unsurları topluluk olarak tanımıştır. Kosova genelinde Türkçe resmîyetten kaldırılmasaydı, Kosova (nasıl

%0.5; Aşkale 15.436 – %0.9; Mısırlı 11.524 - %0.7; Goralı 10.265 – % 0.6; diğerleri 2.352 - %0.1 olarak gösterilmiştir. Priştine'nin nüfusu 198.897 olurken, Priştine'de yaşayan Türklerin nüfusu 2.156'dır (REKOS 2011). 1953 yılı Kosova Türkleri için Türkiye'ye gerçekleşen büyük göçten dolayı özel bir önem arz etmektedir. Bu göçe Kosovalı Arnavutlar da Tito yönetiminin baskısından kurtulmak için yoğun olarak iştirak etmişlerdir. Göçe dâhil edilebilmek için Arnavutlar kendilerini Türk olarak kaydettirmişlerdir (Bilgiç, 2012: 47, Çavuşoğlu 2007: 138-140, Judah 2008: 52, Malcolm 1998: 322, Tikici, Karatepe ve Erdem 2009: 153, Uzgel 1998/99: 212). Bu yüzden 1953 yılında göçten önce Kosovadaki Türk nüfus birden artmıştır. Arnavutlar'ın doğal bir tercihmiş gibi Türk kimliğini kullanarak Türkiye'ye göç etmeleri ve Türk hükümetinin de bu Arnavut gruplarını kabul etmesi, Kosova Türk toplumunun mahiyeti ile içerisindeki kimlik değişimlerinin kolaylığı ve sıklığı hakkında dikkat çekici bir veridir (Bilgiç, 2012: 48). Bilim adamları bu konuda haklı olabilir. Lakin bazı bilim adamlarının gözden kaçırdığı ancak bazı bilim adamlarının da bahsettiği ve sürekli 1951'den itibaren Yugoslavya'da Arnavutlar'a baskı uygulandığı dile getiren populist yazılarla, siyasilerin 1948'de "Yücelciler Teşkilatı" ile ilgili olayları hatırlayamamaları manidardır. II. Dünya savaşının hemen ardından 1947'lerde kendi dil, din, kültürlerini korumak için Yugoslavya Devleti içerisinde bulunan ve teşkilatlanmış Türkler'den 'Yücelciler'i 19.01.1948 yılında yargılamaya başlamışlardır. Diğer teşkilat mensupları hapse mahkûm edilirken teşkilatın 4 üyesi 27 Şubat 1948'de idam edilerek şehit edilir. Bu tarihlerde ilk önce Türk'e karşı korku, baskı ve sendrom oluşmuştur. Yugoslavya genelinde "Yücelciler" ile ilgili yaşanan olaylardan sonra Türk nüfusunun nasıl bir psikolojik baskı ile karşı karşıya oldukları araştırılmalı, incelenmeli, ondan sonra fikir beyanlarında bulunulmalıdır. Bilgiseven de, "dördüncü göç" olarak vurguladığı bu göç hareketiyle Türkiye'ye gelenlerin sayısını "500 bin civarında" olarak belirtmektedir. Bilgiseven'e göre; "...Dördüncü göç, bazı Türkler'in Türkiye'ye bağlanma düşüncesi ile kurdukları Yücel teşkilatının kurulmasından sonra bu teşkilat üyelerinin idamı üzerine başlamıştır. İdam edilenlerin akrabaları katliam korkusuna kapılarak kendilerine kapılarını açan Türk hükümetinin bu hareketinden yararlanmışlardır" (Bilgiseven 1987: 60; Çavuşoğlu, 2007: 137). Bilgiseven'in sözünü ettiği Yücel teşkilatı üyelerinin idamının 1952 göçünde önemli bir "itici" nedeni oluşturduğu doğrudur. Ancak, Yücel teşkilatını "bazı Türkler'in Türkiye'ye bağlanma düşüncesi ile kurdukları" kaydını (kanıt sunmadıkları ve başka hiçbir kaynaktan karşılaşmadığımız için) "bilgi" olarak kabul edemediğimiz gibi, haksız bir suçlama ve söz konusu teşkilat üyelerinin idamını (farkında olmadan) meşrulaştıran talihsiz bir ifade olarak niteliyoruz. Yücel teşkilatı, 1944-1947 döneminde hüküm süren baskıların bir sonucu olarak kurulmuştur. Türk Dışişleri Bakanlığı belgelerinde bu konuda şu bilgiler yer almaktadır (Çavuşoğlu, 2007:137). "... tazyiklerden bunalan birkaç şuurlu Türk münevveri, ki aralarında öğretmenler ekseriyeti teşkil etmekte idi, 1947 yılında biraraya gelerek bir gizli cemiyet kurmağa karar veriyor ve cemiyetlerinin adını Yücel Cemiyeti koyuyorlar. Git gide köylere kadar nüfuz eden ve bir aralık mensuplarının adedi 500'e kadar yükselen Cemiyetin elli kadar faal azası bir taraftan komünistleştirme diğer taraftan Arnavutlaştırma siyasetine karşı Türklüğü koruma hedefiyle faaliyete başlıyorlar.... Makedonya Cumhuriyeti içindeki Arnavut

---

bölünecekti?!) bölünemeyecekti. Bugün, (özellikle 2018–2019'da) Kosova'yı 2008 yılında bir bütün olarak tanıyan ülkeler, Arnavut ve Sırp bölgelerine bölmek üzere Arnavutlar'ın ve Sırp'ların AB, ABD, BM ile görüşmeleri devam etmektedir.

teşekkülleri açıkça Arnavutluk Hükümeti tarafından beslenmekte idi. Yücelciler ise ne Türkiye'den ne de başka bir devletten alaka ve yardım görmedikleri halde uzun zaman mevcudiyetlerini muhafazaya muvaffak olmuşlardır... Nihayet (...) adlı iki hainin, Yücelcileri Hükümete ihbar etmeleri neticesinde elli kadar fedakâr Türk milliyetçisi yakalanıp muhakeme edilmiş, üçü idama, diğerleri hapis cezasına mahkûm edilmişlerdir" (Dışişleri Bakanlığı 1969: 643; Çavuşoğlu, 2007: 137). Yine, Çavuşoğlu, Hamza, Saraç ve Oran'ın verdikleri tespitler yerindedir. "Saraç'a göre de "1948-49 "Yücel (Türklerle ait dayanışma teşkilatı)" aleyhinde rejime karşı eylemlerde bulunma suçlamasıyla açılan davada, idama mahkûm edilen Türkler'in sayısı 5 olup, mezarlarının nerede olduğu hala bilinmemektedir. Mahkeme tarafından ağır hapis cezalarına mahkûm edilenlerin sayısı da, yine Saraç'a göre 19'dur (Saraç 1995: 286; Çavuşoğlu, 2007: 138). Oran ise, 1930'lu yıllarda henüz "komünistlerde ateist tema yok" iken Türkler'in dini ve milli haklara kavuşmak için Komünist Partisine destek verdiklerini belirtmekte ve "bu desteğe rağmen savaştan sonra umduğunu bulamayıp, Türkleri 45-46'daki "Yücel" gizli örgütünü kurmaya itmiş olmalı" demektedir (Oran 1993b: 136; Çavuşoğlu, 2007: 138). "Yücel" in savaş sonrası dönemde Türkler'in uğradıkları duruma bir tepki şeklinde belirlediğini vurgulayan Oran'a göre; 1948'de açığa çıkarılan cemiyetten 4 Türk idam edilmiş ve bundan sonra artık Türkler'e "komünizm düşmanı" olarak bakılmaya başlanmıştır (Oran 1993b: 133-134, 136; Çavuşoğlu, 2007: 138). Hamza da idam hükmü giyen "Yücel" üyelerinin sayısını 4 olarak vermektedir (Hamza 1996b: 15; Çavuşoğlu, 2007: 138). Sadece göçten ibaret olmadığının bir kanıtı da Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı'nın belgelerinde görülür. Bunu Saraç ile Çavuşoğlu destekler. "Kurşuna dizilen Türklerin cesetleri ailelerine teslim edilmemiş, akıbetleri meçhul kalmıştır. Makedonya resmi makamları da Türk aydınlarını Komünist Partiye üye olmaya zorlamak için kampanya başlatmışlar, buna yanaşmayanları işsizliğe ve dolayısıyla da açlığa mahkûm etmişlerdir (Dışişleri Bakanlığı 1969: 642-643; Saraç 1995: 286; Çavuşoğlu, 2007: 142).

Türkler için 1948 yılı kırılma noktasıdır. Yugoslavya, Türkler'den oluşacak boşluğun zeminini ve diğer etnik gruplar arasında dengelyi kurmak için Türklerle uğraşmaya başlamıştır. Nitekim 1948 sayımları "Yücelciler" yargılandıktan sonra yapılmıştır (Nisan - 1948). Nüfus yapısı ve kimlik meseleleri eski Yugoslavya'dan bu yana sürekli tartışmalara neden olmuştur. II. Dünya savaşından sonra Balkanlar'ın genelinde bugün halen devam eden "Türk" sendromu vardır. Yukarıdaki cümleyi tekrar etmek gerekirse 1951 yılında yapılan sayımlarda bazı veriler Türkler'in nüfus sayısını 1.302 gösterirken, bazı veriler Türkler'in nüfus sayısını göstermemektedir. Göçün nasıl planlanabildiğini Dış İşleri Bakanlığının belgelerinde ve Çavuşoğlu'nun tespitlerinde görülmektedir. "Türkiye'ye 1952 göçünde; zorla komünistleştirme, Arnavutlaştırma ve ardından Yugoslavlaştırma yönünde başvuru olan ideolojik ve siyasi içerikli "manevi baskılar" da başlıca itici nedenler arasında yer almıştır. Bir "ulusallık" (nationality) grubu olarak, Türkler'in temel hakları, gerek Yugoslavya gerek Makedonya anayasaları ile güvence altına alınmış olmasına rağmen; göç öncesinde ve göçün yavaşladığı 1960'lı yılların sonuna dek, baskı ve ayrımlarda hemen hiçbir değişiklik gözlenmemiştir (Dışişleri Bakanlığı 1969: 647- 648, 663-664, 668, 671-672, 680-68; Çavuşoğlu, 2007: 142). Gerçekten de baskı ve ayrımların temel işlevleri; Türk nüfusunu azaltmak, bu çerçevede "Yugoslav" kimliği altında eritmek, buna yanaşmayanları ise göçe zorlamak şeklinde belirlemiştir. Bu amaçlara uygun olarak,

1960'lı yılların sonuna dek; "...*Cahil ve geri kafalı hocalar vasıtasıyla soydaşlarımızın dini inançları irticaya varacak şekilde körüklenmekte ve Atatürk inkılapları yerilerek soydaşlarımızda Türkiye'ye ve Türkler'e karşı nefret ve husumet duyguları uyandırılmağa*" çalışılmakta idi. Bununla birlikte, özellikle Müslüman olmayan bir erkekle evlenmek "*hicap verici*" kabul edildiğinden bu gibi evliliklere de pek nadir rastlanabildiğini eklemek gerekmektedir (Dışişleri Bakanlığı 1969: 670-673; Çavuşoğlu, 2007:142).

1953 yılında yapılan nüfus sayımlarında Türklerin nüfus sayısı 34.590'dır. Bir milletin varlığını çözmek için kültür yapısı incelenmelidir. Bugün Kosova'nın diğer yerlerinde olduğu gibi Priştine mezarlığında da Osmanlı Türkçesiyle yazılmış Türkler'in tapuları olan 30 mezar taşı bile maalesef bulunmamaktadır. Osmanlı Türkçesiyle yazılan mezar taşlarının kırılması, kaybolması, bulunamaması demografik yapının değiştirilmesine atılan birinci adımdır. Bununla birlikte Priştine'de 69 çeşmenin olduğu, sayısı toplam 69 olan Priştine çeşmelerinden bugün sadece Sultan Murat (Çarşı Camii) Camisinin yanı başındaki şadırvan çeşmesinin olması dikkat çekmektedir (Jable, 2010: 304). İkinci adım ise okul kayıtlarının ve gündemlerinin, bazı okul müdürleri tarafından arşivlerin araştırılmasına izin verilmemesidir. Hüdaverdi'nin örneği de örneğimize tevafuluk eder. "Ne var ki, konuyla ilgili kimi okullarda yazılı belge bulunurken, kimi okullar bu doğrultudaki işbirliğine sıcak bakmadılar" (Hüdaverdi, 2003: 22). Üçüncü adım, dönemin şahıslarıyla saha çalışmalarının yapılmaması. Sahada 1951 yılı öncesi ve sonrasında Türkçe ve diğer dillerde eğitim görmüş öğrenci ve öğretmenlerden görüş alınmalıydı. Dördüncü adım, 1947 ve öncesinde Türkler'in soyadlarında "i" takısının olmamasıdır. 1947 ve öncesi ile ilgili devlet ve belediye arşivlerinde "mezar taşlarında olduğu gibi" babadan oğula geçen "Muharrem Oğlu İsmet örneği gibi" yazılıdır. Türkçesi; Devoğlu / Kasapoğlu / Cinoğlu gibi soyadlarının Arnavutçasında; Devolli / Kasapolli / Cinolli gibi soyadlarının ne anlam ifade ettiğini ve bu konuda bilimsel makale yayınlayan bilim adamları hangi yıldan itibaren "i" takısı soyadlarda yer almaya başlamıştır diye fikir beyanında pek az bulunmuşlardır. Çavuşoğlu ve Oran Yugoslavyadaki soyadları konusuna değinmişlerdir. "Kısaca, 1945'li yıllarda özellikle Batı Makedonya'da "Türk'üm" diyebilen yoktur, çünkü Türkler, gerek devletin, gerek milliyetçi Arnavutlar'ın yoğun baskısı altında bulunmaktadırlar. Söz konusu dönemde Yugoslavya'nın Arnavutlukla birleşme umutları olduğundan, Makedonya'da sadece Arnavutlar'ın varlığı tanınmış, Türkler'in tanınmamıştır (Oran 1993b: 133-134; Çavuşoğlu, 2007: 142). Oran'ın da ifade ettiği gibi, İslam'ı kullanarak Türkler'i asimile etme çabasında olan Arnavut milliyetçileri bakımından, 1946'da çıkarılan "*Soyadı Kanunu*" bir kilometre taşı oluşturmuştur. Daha önce "-yeviç" eki sayesinde Türkler'in Sırp'lar'a uyarlanan soyadları; 1946 kanunu ile artık "-i" eki yerleştirilmek suretiyle Arnavutlar'a uyarlanmaya başlanmıştır (Oran 1993a: 119; Çavuşoğlu, 2007: 142). Kısaca Türkler, soyadları itibarıyla da Arnavutlaştırılmıştır (Çavuşoğlu, 2007: 142)". Beşinci adım, bugün Türkiye'nin haklı olarak eleştirdiği ve kabul etmediği, yanlış bilerek veya isteyerek yazan Wikipedia.org internet sayfasıdır. Bunlardan biri Wikipedia.org Priştine, maalesef 1921'den 1961 yılına kadar Priştine'de etnik yapı olarak Türkler'in var olduğunu, 1961'den 1991 yılına kadar etnik yapı olarak Türkler'in nüfusunu göstermemektedir. Bütün bu sistematik taktiklerle oluşturulan adımlar Türk nüfusunun rakamlarıyla birlikte azalmasında rol oynamıştır.

Nitekim İsmailoğlu da şöyle özetler: “Özellikle iki dünya savaşı arasında nüfus sayımlarında kendisini Türk olarak kaydettirenlerin sayısı çok yüksek olmamıştır. 1921 yılı nüfus sayımında 27.920 kişi, 1931 yılında 23.698 kişi, 1939 yılında 24.946 kişi kendini Türk olarak yazdırmıştır. 1948 yılındaki nüfus sayımında 1300 kişi Türk olduğunu hatta bazı kaynaklarda Türk varlığı hiç belirtilmemiştir, çünkü İkinci Dünya Savaşının etkisiyle baskılara maruz kalan Türkler bu baskılardan korkmuştur. 1953 yılında ise bu sayı 35 bin olarak kaydedilmiş, 1961 yılında ise 25 bine düşmüştür. Toplumda tutunabilmek için kendi etnik kimliğini saklayarak, sayıca daha fazla olan etnik gurup içinde görünme çabasından dolayı, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkler’in sayılarında dalgalanmalar görülürken, 1971 yılından sonra 1981, 1991 yıllarındaki nüfus sayımlarında istatistikler nüfusu hep 12 bin olarak göstermiştir.” (İsmailoğlu, 2017).

The Natural Albania⁷ 17 Ocak 2019 tarihinde sahte bir belge yayınlamaktan çekinmemektedir. “Türkçesi: Resmi Türk İstatistiklerinde 1908 yılında Prizren’de Hiç Türk Yoktu” başlıklı yazıda Türkler’i eleştirirken Osmanlı Türkçesiyle yazılmış belgeyi göstermeden Türkler tarafından yazıldığı iddia ederek Arnavutça yazılmış bir belge yayınlamıştır. Öyle denilen, öyle adlandırılan belgede, 1908 yılında Priştine’nin Arnavut nüfusu 60.968 gösterilirken, Sırların nüfusunu 11.093 olarak göstermiştir. Prizren’de Arnavut nüfusu 64.569 gösterilirken, Sırlar’ın nüfusunu 17.219 olarak göstermiştir. Genel olarak Kosova’da 67.902 Bulgar nüfusunu gösterirken, Türk nüfusunun adı bile geçmemiştir (DITA: 2019).

Yayınlanan bu tür yazılar ve yorumlar, Türk kültürüne ait ve halk dili Türkçe olan Prizren Türklerini, Türkçe konuşan şehirli ve Kosova Türklerini bilerek, isteyerek hedef haline getirmektedir. Kosova’nın belki de Balkan şehirlerinin tamamında Türk kültürünün, Türk eserlerinin görüldüğü ve en çok konuşulan Türk dili, Prizren şehrinde. Kosova’nın tamamında olduğu gibi Prizren’de de “köylü” ve “şehirli – kasabalı” ayırımı vardır. Bu konuyu 2009 yılında şu cümlelerle özetlemiştik. “Balkanlar’da bugün de mevcut pek çok merkezi yerleşim yerleri Osmanlı Türkleri zamanında oluşturulmuş; buna bağlı olarak da hangi menşeden gelirse gelsin insanlarda bir “şehirlilik” kültürü oluşmuştur. Hatta Balkanlılar’ın bugün hala Türkçe bilenleri “şehirli” (kasabalı-kasabalı) Türkçe bilmeyenleri ise “köylü” (çüyli-çüli) adlandırmaları hep bu yüksek kültürün tesirinden olsa gerek” (Şanlı – Jable 2009: 43). Elli yıldan bu yana “köylü” kesimin her yönden başkent Priştine’ye yerleşmesi, şehirlilerin Priştine’de birkaç mahallede kalmalarına neden olmuştur. Priştineli Türkler’in ve şehirli Arnavutlar’ın rahatça hareket etmeleri, organize olamamaları, kısacası az da olsa şehirli bencilliği sayesinde şehrin tamamının köylü kesimin eline geçtiği görülmektedir. Otuz yıl öncesine kadar Priştine’nin şehir merkezinde ve sokaklarında, çayhanelerde, pazarda, bakkalda, hastanede, çeşitli kurum ve kuruluşlarda Türkçe konuşanlara rastlanırken, bugün, 2/3 mahallede kalan Türkler dahil olmak üzere Türkçe konuşanlara pek az rastlanmaktadır. Bugün her alanda şehirli Türkler ve Arnavutlar köylülerden şikâyet etmektedirler. Priştineli Türkler’in düşmüş olduğu hataya aynı zihniyetle hareket eden Prizrenli Türkler ve şehirli Arnavutlarla diğer Müslüman gruplar da aynı duruma düşmek üzeredir. Çünkü Prizren etrafındaki köylerden şehire göç bir taaruz gibi devam etmektedir.

---

⁷ Thenaturalalbania.com

Shekulli online⁸ sayfasında, 22.02.2019 tarihinde CIA'ye ait fmimages.net internet sayfasından alınan bir belgenin ve yayımlandığını iddia eden Dionis Xhafa, tarih boyunca Kosova'nın tamamında Türkler'in bulunmadığını; Sırplar'ın, Müslüman ve Katolik Arnavutlar'ı bölmek için Türk unsurunu ortaya çıkararak desteklediğini; Kosova'da, Prizren'de, İpek'te, Priştine'de, Mitroviça'da, Vıçitrın'da yaşayan Arnavutlar'ın kendi anadilleri gibi Türkçe'yi konuştuklarını; Türkçe'yi bilen Arnavut çocuklarının Türkçe eğitim gördüklerini; Türkçe eğitim görenlerin daha fazla dinlerine bağlı olacaklarını yazmaktadır. Geçmişten bugüne, thenaturalbania.com ve shekulli.com.al gibi bazı ırkçı grupların Kosova'da Türk'e, Türkçe'ye ve Türkçe eğitime karşı çekinmeden hakaret ederek yazılan yazılar ve yorumlar vardır. Kosova'da Türkler'in 1969–1999 yılları arasında Türkçe basın ve yayın kurumlarında çalışan aydın kesim bu çeşit yazı ve yorumlara karşılık verirdi, vermiştir. Türk aydınlarının emekli edilmesiyle her alanda boşluk bulan ve bu boşluğu sadece şahsi menfaatlere çeviren, Kosova'da Türk toplumunu temsil etmekte zorlanan Türk siyasileri, bu tür yazı ve yorumlara karşı reaksiyon veya direniş göstermemiş, gösterememiş, sessiz kalmış, faaileyetlerinin tamamının arkasında maddi çıkar varsa ilgi göstermiş, sahip olmak için el atmıştır. Dünya durdukça doğu ile batı birbirine zıt olduğu sürece Balkanlar'da yaşayan Türkler ve Müslüman gruplar, yüz yıldan bu yana olduğu gibi sürekli Batının oyunlarına gelmişlerdir, geleceklerdir. Batı, Balkanlar'da Türkler'e ve Müslüman gruplara Doğulu (dost olmayan) gözüyle baktığı sürece kendine uymayan bir meseleyi büyüterek rahatsız etmiş veya aralarını açıp birbirlerine düşürmek için ya Türkler'in ve Müslüman grupların içinden birilerine ya da ortodoks gruplara çeşitli olaylar yaptırmıştır, yaptırmaktadır, yaptıracaktır.

Türkçe Eğitim: 1883 Salnamesinden söz konusu yıl Priştine'de ilk iptidai okulunun açıldığı anlaşılmaktadır. Kosova Vilayeti'nin 1885 Salnamesi'nde Priştine'de kimi camiler bağlamında çalışan mekteplerin dökümüne rastlanmaktadır. Cami-i Kebir (Büyük Camii) okulu, Cami-i Sagir (Küçük Camii) okulu, Yusuf Efendi Camisi okulu, Hasan Bey Camisi okulu, Alaaddin Camisi okulu, Hatuniye Camisi okulu, Yusuf Çelebi Camisi okulu, Ramadaniye Camisi okulu, Yarar Çeribaşı Camisi okulu, Kadriye Camisi okulu olmak üzere toplam 10 okulda eğitim görülmüştür. Toplam 773 öğrenci ders görmüş, aynı yıla ait salnameden Priştine belediyesine bağlı 9 köyde toplam 332 öğrenci ders görmüştür. Kosova Vilayeti'nin 1886/1887 salnamelerinden Priştine'de 1886'da 1 kız iptidaiye okulunun açıldığı, 1887'de de erkek (282), kız (130) iptidai okullarında toplam 412 öğrencinin ders gördüğü öğrenilmektedir (Hüdaverdi, 2003: 20/21). Kosovada 20. Yüzyıl başlarında, doğrusu 1905/1906 öğretim yılında; devlet denetiminde olan 351 erkek, 20 kız ve 29 karma; özel sektör denetiminde olan 24 erkek, 2 kız ve 39 karma olmak üzere toplam 557 ilköğretim okulunda eğitim yapılmıştı (Koro, 1994:7).

Eski Yugoslavya ve bugünkü Kosova Türklüğü'nün ve Türkçe'nin lehine yaptığı mücadelede çeşitli baskılara maruz kalan İsmailoğlu, 1980'li yılların başında dönemin şahitleriyle yaptığı röportaj, Kosova'da Türkçe eğitimin nasıl başladığını aydınlatır. "1951 yılı aylardan Nisan ayıydı. Bir Eğitim-Öğretim yılı sonuna doğru yaklaşıyordu. Halk ağır kış şartları altından kurtulup baharın gelişine seviniyorlardı. Mutluluklarına diyecek bir şey yoktu. Ancak onlar hiç beklemedikleri bir anda öyle bir ikinci bahar müjdesi aldılar ki, bir anda neye uğradıklarını şaşırıldılar. Önce inanmadılar, sonra da

⁸ Shekulli.com.al

“olamaz” dediler, daha sonra da “hemen mi” deyiverdiler. Çünkü Tito Yugoslavyası hiç beklenmedik bir anda, 1951 yılı Nisan ayında aldığı bir kararla Türk azınlığın yaşadığı bütün ortamlarda Türkçe okulların açılması kararını almıştı ve bunu acil bir şekilde hayata geçirmeyi planlamıştı... Yugoslavya Halk Kurtuluş Savaşına katılmış, savaşta büyük yararlıklar göstermiş, daha sonra Prizren Belediye Başkanı da olan Hayrettin Volkan’la da yaptığım bir röportajda bu konuyu şöyle dile getirmişti; “Prizren Belediye Başkanı görevinde bulunuyordum, Belgrad’dan bir heyet incelemelerde bulunmak üzere Belediyemizi ziyarete geldiler. Heyeti ben karşılamıştım. Görüşmeler yapıldı. Heyet başkanı bana dönerek, ‘Hayreddin sıkıntı var mı? Halk rejimden memnun mu? Halklar arası ilişkiler nasıl? Biz, Belgrad’a döndüğümüzde özellikle de bu konuda başkana (Tito’ya) rapor sunacağız’ dediğini anlattı ve biz her ne kadar sıkıntı yok dediysek de o kendisi şehri gezip halkla görüşmeyi tercih etti. Beraber sokağa çıktık. Halkla bire bir farklı konularda görüşme yaptı. Sorular sordu. Bir ara bana dönerek, ‘burada anladığım kadarıyla halkın çoğu ne Sırpça ne de Arnavutça konuşuyor, konuştukları farklı bir dil. Bu hangi dildir?’ dedi. Kendisine, burada yüzde doksanın konuştukları dilin Türkçe olduğunu söyleyince şaşırıldı”.

- Türkçe mi? dedi.

- Evet, dedim.

- Peki, burada ne kadar Türk var?

- Konuşmaya bakarsan çoğunluk, ama sayısını bilmem. Çünkü 1948 yılındaki sayımda Türk varlığı kabul edilmedi. Türkler şimdilik Arnavut görünüyor.

- Peki, ya çocukları hangi dillerde okuyor?

- Arnavutça. İstisnai bir kısım Sırpça.

Belediyeye döndük. Hemen bir toplantı daha yaptık. Yetkili, “Şayet burada Türkçe konuşan bu kadar halk varsa, bu halkın ana dilinde eğitim görmesi gerekir”. dedi.

Belgrad’a döndü. Aradan iki gün geçmişti ve beni aradılar. Türkler’in olduğu yerlerde derhal Türkçe eğitime başlanması istendi ve öyle oldu. Bunun ardından; Prizren, Priştine, Gilan, Mitroviça, İpek, Vulçiturn, Mamuşa ve Doburçan’da II. Dünya Savaşı sonrası ilk defa Türkçe eğitim-öğretim veren okullar açıldı. Kısa zamanda açılan okullar büyük ilgi gördü. Kısa zamanda okullar Türk öğrencilerle dolup taşı. Nitekim yaptığım bir araştırma sırasında, “Priştine Meto Bayrak” İlkokulunda 1955 yılında yalnız beşinci sınıfta 225 öğrencinin var olduğunu tespit ettim. Bu beni hayrete düşürdü. Araştırmadan bahsederken o zaman “Tan” gazetesinde beraber çalıştığım meslektaşım rahmetli Ali Aksoy bana şunları demişti, “Adı geçen okulda ben o yıllarda okul müdürüydüm. Okulun en kalabalık öğrencilerini Türkler oluşturuyordu. Hatta bana büyük baskılar vardı. Biz, okula başvuran öğrencilerin tamamını kabul edemiyorduk. Çünkü kadromuz yoktu. Bu nedenle sürekli baskılar geliyordu” 1945’ten sonra farklı siyasi nedenler yüzünden Türk nüfusuna paralel öğrenci sayısında da farklılıklar olmuş zaman zaman yükselmenin, zaman zamanda hızlı düşüşlerin gözlemlendiği görüyoruz... 1955 yıllarında Sırbistan İçişleri Bakanı Sırp asıllı Aleksandır Rankoviç’in Müslümanlar’a yönelik baskıları halkı göçe zorlamıştı. Göç, öğrenci sayısında da düşüşleri tetiklemiştir. 1966’lara kadar Aleksandar Rankoviç’in baskısı nedeniyle Türk, Arnavut, Boşnak... siyasi nedenlerden etkilenirken, 1965 yılında Rankoviç’in Tito’ya yönelik askeri darbe girişimi sonuçsuz kalırken, Rankoviç görevden alınır ve Yugoslavya’da yeni bir dönem başlamış olur.

Priştine'de 1971/72 eğitim-öğretim yılında 1. sınıfa tek bir öğrencinin kayıt yaptırmadığına tanık oluyoruz. 1971 yılı Kosovalı Türkler için siyasi açıdan zor bir yıldır. Arnavutlar arkalarına aldıkları hükümet desteği ile Türkleri, Torbeşleri, Goralıları, Çingeneleri... sindirme politikaları yoluna girmişlerdi. Türk nüfusunda ve öğrenci sayısındaki düşüş büyük bir yıkımı getirmekle kalmamış, dostlar, akrabalar, komşular, hatta kardeşler arasını açmıştır. İnsanlar yıllarca bu nedenle birbirlerine küsmüşlerdir. Hatta ve hatta Türk-Arnavut evlilikleri sekteye uğramıştır. Bunun ardından İpek, Vuçitirn gibi yerlerde nerde ise Türk okulları bir daha açılmamıştır. Yapılan menfi propagandalar sayesinde birçok ortamda öğrenci sayısı sürekli erozyona uğramıştır (İsmailoğlu, 2017).

Tito Yugoslavyasında özellikle azınlık konumunda bulunan halkların gelişimi için sağlıklı koşullar yaratılır. Kosova'da daha önce sadece Sırpça eğitim yapan okullar ağına savaş sırasında ve sonrasında Arnavutça ders yapan okullar da eklenir. Türkçe okulların kaderi biraz farklıdır. Onlar 6 yıllık bir gecikmeyle henüz 1951 yılında gün yüzünü görür (Hüdaverdi, 2003: 21). Alt yapısı hazırlanmadan açılan Türkçe okulların en belirgin sorun ve güçlüklerinden bir tanesi kadro yetersizliği iken bir diğeri de dersaneler yokluğudur. Kadro yetersizliği sorunu bir yandan dönemin en önde gelen aydınlarını görev başına çağırmayı gerektirirken, bir yandan da dönemin iddialı gençlerini öğretmen okulu ve kurslarına göndermeyi mecburi kılar. Böyle bir yaklaşım sayesinde hem acil, hem de kalıcı çözümler ortaya çıkmaya başlar. Sonuçta her geçen yıl ile birlikte kadro durumu bir kat daha güçlenir ve genişler. İlk yıllara damgasını vuran diğer bir sorun ders alanları yokluğudur. Anlaşılan Türkçe okulların açılmasıyla ilgili kararın uyandırdığı ilgi karar sahiplerinin beklentilerini aşmış olacak ki, Priştine belediyesinin ilgili makamları dersane sağlanması konusunda gafil avlanmış. Dönemin üst düzey görevlilerinden Şerafettin Süleyman konuyla ilgili anılarını anlatırken, Türkçe okullara yönelik kayıtların kabarıklığı belediyenin eğitim görevlilerinin başına dert açtığını vurgulamaktadır. Bu durum karşısında Sekiz Yıllık Türk Okulunun ana mekânı olarak tasarlanan dönemin Kilim Dokuma Zanaat Okulu (Çilimarska Şkola) binası yanı sıra belediyenin öteki okulları dâhilindeki dershanelerde de çareler aranır. Bundandır ki, ilk yıllarda Türk öğrencilerinin yararlandığı dershanelerle ilgili bazı düzensizlikler de gözlenir. Dershane yetersizliğini dile getiren diğer bir ilginç anımsama ilk Türk öğretmenlerinden biri olan Şükrü Zeynullah'a aittir. Onun anlattıklarına göre, 1952 yılında, Kilim Dokuma Zanaat Okulu avlusunun bitişiğinde yer alan ve mülkiyeti belediyeye ait olan tek katlı bir evden ufak tefek tamirlerle oluşturulan 2 tane geniş dersane Türk öğrencilerinin hizmetine sunulmuş. Dershane yetersizliği ile ilgili güçlükler, 1954 yılında inşa edilen "Meto Bayraktar" ilköğretim okulu binasının ortaya çıkmasıyla önemli ölçüde giderilir (Hüdaverdi, 2003: 22). Kilim Dokuma Zanaat Okulu binasından yararlanan Sekiz Yıllık Türk Okulunda 1951/54 yılına dek 1719 öğrenci Türkçe ders görmüştür. Sekiz Yıllık Türk Okulunun bir uzantısı olan günümüzün "Meto Bayraktar" İlköğretim Okulu, Priştine'de Türkçe eğitiminin en büyük yükünü üstlenmiş, yarım yüzyıla yayılan bir eğitim sürecinin lokomotif rolünü görmüştür. Okul binasının ana bölümünün inşa edildiği 1954/55 öğretim yılından 1993/94 öğretim yılına dek, 8 yıllık eğitimin (1'den 8'e dek) tamamını kapsayarak toplam 7.375 Türk öğrencisi bu okulda ders görmüş. Söz konusu zaman diliminde mezun olan 39 kuşak (nesil) dâhilinde 932 Türk öğrencisi ilköğretim diploması sahibi olmuş. Priştine'de Türkçe eğitiminin yapıldığı diğer bir okul,

günümüzün “Elena Cika”⁹, dönemin “Vuk Karaciç” ilköğretim okuludur. Yazılı belgelerden, bu okulda 1954/55 öğretim yılından 1970/71 öğretim yılına dek 1’den 4. sınıfa dek; 1970/71 öğretim yılından günümüze dek 1’den 8. sınıfa dek Türkçe eğitiminin yapılmış ve halen yapılmakta olduğu öğrenilmektedir. Bu arada, dönemin tanıkları söz konusu okulda 1954/55 öğretim yılından önce de Türkçe eğitiminin yapıldığını iddia etmekte. Yazılı belgelerden, “Vuk Karaciç” ilköğretim okulunda 1954/55’ten 1970/71’e dek ilk dört yıllık eğitimini bitiren öğrencilerin, 8 yıllık eğitiminin geride kalan 4 yılını “Meto Bayraktar” İlköğretim Okulunda tamamladıkları da anlaşılmaktadır. “Vuk Karaciç” ilköğretim okuluyla ilgili vurgulanması gereken bir başka olgu, 1993/94 öğretim yılında bu okula “Meto Bayraktar” ilköğretim okulu Türkçe sınıflarının taşınmasıdır. Resmen söz konusu öğretim yılında fiilen 20 Ocak 1992 günü gerçekleşen bu birleşmenin sözlü gerekçesi, o günlerde yapım çalışmaları yeni tamamlanmış “Vuk Karaciç” okul binasının ek bölümünde bir Türkçe okul kurmaktır. Türkçe sınıfların birleştirilmesiyle ilgili resmi karar (16 Ekim 1994), bir Türkçe okulun kurulmasıyla ilgili söylemlerin aldatmacadan başka bir şey olmadığını ortaya çıkarır. Priştine belediyesi dâhilinde bulunan ilköğretim Türkçe sınıflarının birleştirilmesi ile “Vuk Karaciç” ilköğretim okulunda Türkçe sınıflar sayısı 8’den 16’ya çıkar. Bu durum, aynı okul çerçevesinde Türkçe sınıflar arası bir başka birleşmenin gerçekleştiği 2000/2001 öğretim yılına dek devam eder. Söz konusu öğretim yılında, yetkili makam kararıyla 8 yıllık eğitimin tüm basamaklarında daha önce çalışmakta olan ikişer (2) sınıf bire (1) indirilip okul düzeyindeki Türkçe sınıflar sayısı 8’e düşer. Priştine’nin “Emin Duraku” ilköğretim okulunun da Türkçe eğitimine önemli katkıları geçmiştir. Elde bulunan bilgilere göre, bu okulda 1954/55’ten 1959/60 öğretim yılına dek, 1’den 4. sınıfa dek Türkçe eğitim yapılmış. İlk 4 yıllık eğitimini bu okulda bitiren Türk öğrencileri, 8 yıllık eğitimin geride kalan 4 yılını “Meto Bayraktar” ilköğretim okulunda tamamlıyormuş. 1950’li yıllarda “Miladin Popoviç” ilköğretim okulu, “Cerc Fišta” dönemin “Branislav Nuşiç” ilköğretim okulu “Alaeddin Camisi” okulu binası ve Real Devlet Lisesi binasında da Türkçe eğitiminin yapıldığını ortaya koymaktadır. Ancak, kesin bilinen okul adı ve okul binası ötesinde sınıf ve yıl gibi gerekli olan diğer hususlarda sağlıklı bilgiler elde bulunmadıkça bu incelemede yer vermeyi uygun bulmadık (Hüdaverdi¹⁰, 2003:22/23). Sağlıklı bilgi ve belge elde etmek söz konusu Türkler veya Türkçe ise kim olursa olsun sorun yaşamıştır, yaşayacaktır. Nüfus sayımlarında rakamlarla oynandığı ve kafa karışıklığına yol açan sayı belirsizliği, okullarda da benzer meselelere rastlıyoruz. Kosova genelinde bazı okullarda elde edemediğimiz bilgi ve belgeler Priştine’nin “Miladin Popoviç ve Branislav Nuşiç–Cerc Fišta” okullarında da bilgi ve belgelere izin verilmediği için ulaşamıyoruz. Hüdaverdi’nin 1951 - 2001 yılları arasına kadar çıkarmış olduğu öğrenci sayısı tablosundan faydalanarak, Priştine Üniversitesi / Filoloji Fakültesi / Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun olan Şenay Halaç Cinci’nin 2001–2018 yılları arası

⁹ Türk’ün ayakta kalması ve Türkçenin yaşaması için “Elena Cika” ilköğretim okulunun tamamını yenileyen, okulun şehrin merkezinde olması, şehrin uzak semtlerinden gelen Türkçe okuyan öğrencileri “saatlerce öğrencilerin velileri okul yakınlarında beklememeleri fikrini benimseyip” taksirle evlerinden okula, okuldan evlerine götürmeleri için destekleyen, “Elena Cika” ilköğretim okulunu 2017’de yaptığı tadilat ile Türkçe öğretimde öğrenci sayısı 147’den 155’e çıkarmıştır. TİKA Kosova Koordinatörü Hasan Burak Ceran’ı ve TİKA Balkanlar ve Orta Avrupa Ülkeleri Daire Başkanı Dr. Mahmut Çeviki takdir ediyoruz.

¹⁰ “Priştinede Türkçe Eğitim” isimli kitabı, belgeleriyle, Priştine ve Kosova Türkleri’ne armağan eden Mr. Nevzat Hüdaverdiyi rahmetle anıyoruz.

öğrenci sayısının tablosundan elde ettiğimiz sonuçlarla Priştine'nin Türkçe eğitiminde alarm seslerinin çoktan çaldığı ama bu sesi hiç kimsenin duymadığı ve ilgi göstermek istemediğini de üzülerek söylesek yanlış olmaz. Türkçe eğitiminin başladığı 1951 yılında 1. sınıfa toplam altı (6) okulda Türkçe eğitime öğrenci kaydı yapılmıştır. Üstelik 1. sınıfa kayıt yapıldıktan sonra 2./3./4. sınıflara Türkçe eğitimde 1951 yılında kayıtlar yapılmıştır. Bu sınıflara kayıt yapılmasının nedeni Hüdaverdi'nin de belirttiği gibi 1951 yılından önce Türkçe eğitim olmadığı için "Arnavutça ve Sırpça okumak zorunda kalan Türkler, diğer eğitim dillerinden Türkçe eğitimine dönmüşlerdir (Hüdaverdi, 2003: 25)." Benzer bir görüş de Elmas ve Selim belirtmiştir. "Türkçe öğrenim görme hakkı ellerinden alınan Kosovalı Türkler için anadilleri dışında yapılan her türlü eğitim, bölgedeki Türk varlığını zayıflatma ve yok etme politikasının bir parçası olmuş, okullarda Sırpça eğitimin zorunlu olması Türkler'in eğitimlerine devam etmelerini zorlaştırmıştır (Elmas, 2014: 134; Selim 2007)."

1953 yılında Priştine'nin nüfusunun tamamı 24 binin üzerindedir. Priştine Türkleri'nin de nüfusu 5 bin civarındadır. Böylece 1951 yılında 1. sınıfa sadece iki okula kaydolun öğrenci sayısının toplamı 69'dur. Bununla birlikte iki okulda aynı yıl içerisinde diğer eğitim dillerinden Türkçe eğitime dönen öğrenci sayısının 4. sınıfa kadar toplamı 169'dur. Fakat 1951/52 yılları arası Türkçe eğitime iki okul daha eklenince (toplam 6 okulda, 2 okul bilgileri hariç) 4 okulun 1. sınıftan 4. sınıfa kadar öğrenci sayısı 473'e çıkmaktadır. 1953 yılında 557'ye, 1954 yılında 545'e, 1955 yılında 571 öğrenci sayısına ulaşmaktadır. Bu sayının tahmini, sonuçlarına ulaşamayan 2 okulun öğrenci sayısını da eklersek 1. sınıftan 4. sınıfa kadar bir öğretim yılı içinde 700 civarında öğrenci Türkçe eğitim görmüştür. Şehrin nüfus yapısına göre ve dönemin iktidarına güvensizliği söz konusu olduğu için ve nüfusun tamamında çocuklarını (özellikle kız çocuklarını) okullara göndermekte sıkıntı yaşanırken Priştine'de adeta Türkçe eğitimi görmeyen ve Türkçe konuşmayan, bilmeyen öğrenci az sayıdadır. Bu konunun inceliğine dikkat eden Çavuşoğlu 1904 yıllarında Pallis'in incelemesini dikkate alarak şöyle der: *Pallis, tablodaki duruma rağmen, resmi kaynakların "Müslüman" nüfusu doğru yansıtmadığını, henüz 1912-1914 bozgunlarına uğramamış olan "Müslüman" nüfusun 1904'te en azından 470 bin-480 bin civarında olması gerektiğini savunmakta ve şöyle demektedir; "Kaldı ki; Müslümanların sayısının istatistiklerde, çoğu defa gerçeğinden düşük çıktığı bilinmektedir, çünkü birçok yerde Türkler, dini sebeplerle [sayımlarda] kadınları kaydettirmekten kaçınıyorlardı" (Pallis 1925: 12). Pallisin uyarısını dikkate alarak, olması gerektiğini belirttiği (480 bin) nüfusu kabul edecek olursak, ilk tabloda 1904 yılına ilişkin Müslüman nüfusun % 15.8 oranında eksik yazıldığı anlaşılır. Bu oranda bir sayıyı (283.069) yerine eklediğimizde buradaki sayının (1.508.507 değil) 1.791.576 olması gerektiği ortaya çıkar (Çavuşoğlu, 2007: 129). Çavuşoğlu'nun 1904 yılında bahsettiği Türkler'in çocukları olan 1951 yılının öğretim sürecine başlayan Türklerdir. Kaldı ki, kadınları (sayımlarda) kaydettirmekten kaçınan Türkler, elbette kızlarını okula göndermekten kaçınmıştır. Bu sebepten 571 öğrenci sayısına ulaşan Türk öğrenci sayısının bir yılda 365'e düşmesi göç ile birlikte sebeplerden biri de budur. Kosova'nın her yerinde olduğu gibi Priştine'de Türkçe eğitim en büyük darbeyi 1971 ile 1981 yılında yaşamıştır. 1971/72 öğretim yılında 1. sınıfa kaydolun Türk öğrenci sayısı 19'a, 1972/73 öğretim yılında Türk öğrenci sayısı 17'ye, 1980/81 öğretim yılında Türk öğrenci sayısı 12'ye düşmüştür. 1968 yılında Kosova Üniversitesi'nin kurulmasıyla Türkçe bölümlerin olmaması, toplumu zaten Arnavutça'ya ve Sırpça'ya*

yönlendirmiştir. Yugoslavya'nın Türkçe bölümleri açmaması, gözardı etmesi de manidardır. Nüfus sayımında görülen azalma eğitimde de kendini gösterir. 1971 yılının nüfus sayımlarında 12.444 Türk'ün olduğunu gösterirken, 1981 yılının nüfus sayımlarında 10.445 gösterilmiştir. 1948'de "Yücelciler Teşkilatı" ile başlayan kırılma noktası, 1971 ve 1981 yılında Kosovalı Türkler'in yok olma, sürekli aynı yerde kalma noktasına geldiğini söyleyebiliriz. Sadece Priştine'de 1955'te 1. sınıftan 4. sınıfa kadar 571 sayıya ulaşan Türkçe eğitimi 15 yıl içerisinde 1971 yılında öğrenci sayısının 105'e düşmesi sadece göçten ibaret değildir. Yine 1981 yılında bu sayının 66'ya düşmesiyle sonucun sadece göç olmadığı kesinlik kazandırmaktadır. Eğitim ve nüfus sayımı konusunda katkıda bulunan bilim adamları sürekli sırf Arnavutlar'a baskı yapıldığından bahsetmektedirler. Bu fikirleri beyan eden bilim adamlarının gözünden kaçan farklı bir mesele de "Kosova'yı Sırp kontrol etmektedir. İktidarda Sırp vardır ve devletin gücü Sırp'ın elindedir. Böyle bir ortamda Arnavutlar'ın nüfusu kat kat artmaktadır, öte yandan Türkler'in nüfusu kat kat azalmaktadır" bunun ne kadar gerçek olduğu tartışılmalıdır. Bu mesele matematiksel olarak da birbirine zıttır. Arnavutlar hem Türkiye'ye göç etmektedir, hem Kosova'da nüfusları artmaktadır, hem de Türkçe eğitime kaydolmaktadırlar! Sonuçları elde etmeden bilim adamlarının bunu gerçek olarak kabul etmeleri sadece taraflı bilgi vermekten başka bir şey değildir. Bilim dünyası bu meseleleri, irdelemeli, verilerle düşündürmeli ve araştırmalarını derinleştirmeli, şüphe uyandırmalıdır.

Tespitleri doğru olan Elmas, konunun ciddiyetini şöyle vurgulamıştır: "Kosova'da eğitim başta olmak üzere, sosyal ve siyasi alanlarda yaşadıkları sorunlarla ilgili olarak politikalar belirlenmediği ve önemli girişimlerde bulunulmadığı sürece, gelecek nesillerin geçmiş nesillere kıyasla millî benlik duygularının azalacağı konusunda kaygılanmakta olan Kosovalı Türkler, Kosova'da yaşayan Türk kültürünün yakın gelecekte zarar görebileceği düşüncesindedirler. Bu bağlamda Kosova'da Türkçe'ye ve Türk kültürüne sahip çıkmak, orada yaşayan Türkler'i yalnız bırakmamak için bütün Türkler'e görevler düşmektedir. Kosovalı Türkler maddi ve manevi olarak desteklenmelidir. Kosovalı Türkler'in Türkçe'ye ve Türk kültürüne olan bağlılıklarının korunması, millî benlik duygularının gelecek nesillere aktarılması için etkinlikler düzenlenmeli, çalışmalar yapılmalıdır. Türkçe eğitimin yapıldığı okullarda görev yapan öğretmenlerin bilgi, beceri ve eğitim bakımından güçlendirilmesi, güncel öğretim yöntemlerinden haberdar edilmesi için sıklıkla seminer ve eğitim toplantıları, çalıştaylar düzenlenmeli; öğretmenler, güncel öğretim yöntemlerini sınıflarında kullanmaları için desteklenmelidir. Ayrıca eğitimciler, Kosova eğitim programına uygun Türkçe ders kitapları yazmaları için teşvik edilmeli, ders kitaplarının basımı sürecinde karşılaşılan engellerin aşılması için de politikalar belirlenmelidir (Elmas, 2014: 147)." Konunun ciddiyetini anlama nedeniyle Türkçe öğretimindeki öğrenci sayısının azalmasını, doğrusu ilköğretim okullarında 9. sınıfların oluşmasıyla 16 öğrencinin 1. sınıfa kayıt olması Türkçe eğitiminin Priştine'de iflas eşğine kadar geldiği, getirildiği aşağıdaki tablolarda görülmektedir.

KOSOVA'DA PRİŞTİNE ŞEHRİNİN İLKÖĞRETİM OKULLARINDA TÜRKÇE EĞİTİM

Tablo 1: Hüdaverdi'nin "Priştine'de Türkçe Eğitim" isimli kitabından çıkardığımız sonuç tablosu.

Yıl	"Emin Duraku" İlk Öğretim Okulunun 1. Sınıfına Kaydolan Öğrenci Sayısı	"Sekiz Yıllık Türk Okulu" ve "Meto Bayraktar" İlk Öğretim Okulunun 1. Sınıfına Kaydolan Öğrenci Sayısı	"Miladin Popoviç" İlk Öğretim Okulunun 1. Sınıfına Kaydolan Öğrenci Sayısı ¹¹	"Vuk Karaciç – Elena Cika" İlk Öğretim Okulunun 1. Sınıfına Kaydolan Öğrenci Sayısı	"Cere Fišta – Branislav Nuşiç" İlk Öğretim Okulunun 1. Sınıfına Kaydolan Öğrenci Sayısı ¹²	1. – 4. Sınıfların Toplam Öğrenci Sayısı	1. – 8. Sınıfların Toplam Öğrenci Sayısı	5. 6. ve 7. Sınıfların Toplam Öğrenci Sayısı eklenmiştir
1950/51		69	-		-	169		
1951/52	32	165	-	45	-	473		458 ¹³
1952/53	40	135	-	46	-	554		557 ¹⁴
1953/54	29	123	-	49	-	545	567	
1954/55	38	75	-	44	-	571	365	
1955/56	41	54	-	34	-	461	251	
1956/57	33	48	-	28	-	440	242	
1957/58	34	32	-	40	-	405	236	
1958/59	42	53	-	49	-	387	272	
1959/60	32	57	-	39	-	434	333	
1960/61		38	-	42	-	367	423	
1961/62		78	-	28	-	404	514	
1962/63		32	-	20	-	320	463	
1963/64		26	-	23	-	253	433	
1964/65		35	-	19	-	217	389	
1965/66		24	-	24	-	199	377	
1966/67		20	-	26	-	183	339	
1967/68		24	-	33	-	200	329	
1968/69		18	-	14	-	162	316	
1969/70		12	-	20	-	151	242	
1970/71		11	-	11	-	134	196	298 ¹⁵

¹¹ Okul arşivinin incelenmesine müdürlük izin vermemiştir.

¹² Okul arşivinin incelenmesine müdürlük izin vermemiştir.

¹³ 5. Sınıfın eklendiği sayıdır.

¹⁴ 6. ve 7. Sınıfların eklendiği sayıdır.

¹⁵ "Vuk Karaciç" ve "Meto Bayraktar" ilköğretim okullarının 5. Sınıflarının toplam sayıdır.

Ergin JABLE – Cevdet ŞANLI

1971/72		11	-	8	-	105	153	256 ¹⁶
1972/73		9	-	8	-	88	128	237 ¹⁷
1973/74		9	-	9	-	76	216 ¹⁸	
1974/75		10	-	11	-	75	198	
1975/76		6	-	17	-	76	180	
1976/77		-	-	5	-	63	153	
1977/78		12	-	8	-	66	140	
1978/79		10	-	6	-	67	134	
1979/80		6	-	16	-	64	136	
1980/81		6	-	6	-	71	129	
1981/82		12	-	14	-	66	143	
1982/83		7	-	9	-	68	138	
1983/84		3	-	15	-	69	134	
1984/85		7	-	8	-	78	146	
1985/86		6	-	17	-	72	144	
1986/87		6	-	23	-	84	167	
1987/88		5	-	15	-	96	169	
1988/89		13	-	12	-	96	168	
1989/90		5	-	21	-	98	176	
1990/91		16	-	20	-	110	200	
1991/92		8	-	12	-	104	198	
1992/93		15	-	33	-	136	238	
1993/94		14	-	16	-	153	248 ¹⁹	
1994/95			-	27	-	119	214	
1995/96			-	30	-	116	223	
1996/97			-	31	-	118	235	
1997/98			-	33	-	121	241	
1998/99			-	26	-	112	226	
1999/00			-	27	-	109	216	
2000/01			-	25	-	99	208	

¹⁶ “Vuk Karacıç” ve “Meto Bayraktar” ilköğretim okullarının 6. Sınıflarının toplam sayısıdır.

¹⁷ “Vuk Karacıç” ve “Meto Bayraktar” ilköğretim okullarının 7. Sınıflarının toplam sayısıdır.

¹⁸ Sadece “Vuk Karacıç” ve “Meto Bayraktar” ilköğretim okullarında 8 yıllık Türkçe eğitim yapılmıştır.

¹⁹ Sadece “Vuk Karacıç” ilköğretim okulunda 8 yıllık Türkçe eğitim yapılmıştır.

Tablo 2: Şenay Halaç Cinci'nin "Elena Cika İlk Öğretim Okulunda Türkçe Eğitim 2001–2018" Lisans Tezinden elde edilen sonuç tablosu.

Yıl	1. Sınıfa Kaydolan Öğrenci Sayısı	1. – 4. Sınıfların Toplam Öğrenci Sayısı	1. – 8. Sınıfların Toplam Öğrenci Sayısı	1.– 9. Sınıfların Toplam Öğrenci Sayısı
2001/2002	16	95	205	
2002/2003	24	93	198	
2003/2004	24	89	191	
2004/2005	31	94	194	
2005/2006	15	88		198 ²⁰
2006/2007	22	80		187
2007/2008	20	82		190
2008/2009	16	52 ²¹		166
2009/2010	18	66		157
2010/2011	9	52		147
2011/2012	20	55		152
2012/2013	20	62		150
2013/2014	15	55		136
2014/2015	16	65		138
2015/2016	21	70		159
2016/2017	16	71		147
2017/2018	19	74		155

Tablo 3: Tüm tablolardan elde ettiğimiz sonuçlardan bazı ilginç rakamlar ortaya çıkmaktadır. İki okul hariç, önemli ve şüpheli farkları ortaya çıkaran toplam öğrenci sayıları kıyaslanmıştır.

Yıl	1. Sınıfa Kaydolan Öğrenci Sayısı	1. – 4. Sınıfların Toplam Öğrenci Sayısı	1. – 8. Sınıfların Toplam Öğrenci Sayısı	1.– 9. Sınıfların Toplam Öğrenci Sayısı
1951/1952	242	473		
1952/1953	221	554		
1953/1954	201	545	567	
1954/1955	157	571	365	
1961/1962	116	367	514	
1971/1972	22	105	153	
1981/1982	26	66	143	
1991/1992	20	110	198	
2001/2002	16	99	205	
2011/2012	20	74		152
2017/2018	19 ²²	74		155

²⁰ Kosova Milli Eğitim ve Teknoloji Bakanlığı kararıyla ilköğretim okulları 1. Sınıftan 9. Sınıfa çıkarılmıştır.

²¹ 2008 / 2009 öğretim yılında 3. Sınıfın öğrenci sayısı bulunamadı.

Priştinede Türkçe'ye hizmet edenler:

Priştine'de Türkçe'ye hizmet eden bazı isimlere yer vermeyi de uygun gördük.

Abdül Nobırda, Abdullah Bırvenik, Abdullah Çarıkcı, Adnan Kırveş, Agnesa Raşit, Alaaddin İsmailoğlu, Ali Aksoy, Ali Sıçan, Ali Ömer, Aliye Haşan, Arif Bütüç, Avni Şakir, Ayşe Sadiker, Aziz Serbest, Bayram İbrahim Rogovalı, Bayram Mazrek, Bayram Recep, Bayram Ruva, Bedri Selim, Bekir Demiray, Berkant Curri, Besim Nalbant, Burhan Sait, Cavit Payazit, Cevahir Haydar, Davut Hamolar, Ekrem Safçı, Elma Aksoy, Emin Mecihan, Engin Beyoğlu, Enver Baki, Enver Nobırdalı, Ercan Kasap, Ergün Kuzev, Erol Şilek, Esat Brina, Esin Jılta, Eyüp Safçı, Ferhat Ali, Gülten Vızdık, Güner Şaban, Güzide Hasan, Halide Ömer, Hasan Hasan, Hatice Hasanbey, Hayrettin Gaş, Hürmüz Arif, Hüseyin Nezir, İbrahim Aslan, İbrahim Zait, İdriz Mumcu, İrfan Ahmet, İrfan Morina, İkbal Orlat, İkbal Tunuslu, İlhami Kamil, İsmail Bırvenik, İsmail Sıçan, İsmet Kurteş, Kadri Kahya, Kemal Dobırçan, Kemal Şaban, Leman Deveci, Leman Mustafa, Leyla Poresçi, Mediha Ahmet, Mehdi Yıldırım, Mehmet Gazi, Meyrem Bayram, Muhammed Ustaibo, Muharrem Çerkez, Muharrem Süleyman, Müberra Tuna, Mücahit Asım, Mürteza Büşra, Naim Şaban, Nazüke Cubi, Necmi Selim, Nevzat Hüdaverdi, Niyazi Kursan, Niyazi İsmail, Nuhi Mazrek, Perihan Bayram, Raif Kırkul, Rasim Salih, Recep Bayram, Remzi Abdullah, Reşit Hanadan, Resmiye Mumcu, Rüşit Beg, Safet Prekiç, Sebahat Mahmut, Sebiha Ramadan, Selahattin Emin, Semra Selim, Sevim Baki, Suzan Sadık, Süleyman Brina, Süleyman Macun, Süreyya Yusuf, Şaban Maksut, Şakir Maksut, Şecaettin Koka, Şemsi Mecihan, Şener Hüniler, Şerafettin Ömer, Şerafettin Süleyman, Şükrü Zeynullah, Tahsin Safçı, Taner Yusuf, Tevfik Hasan, Yakup Mümin, Yıldıray Bayram, Yusuf Kozgori, Zeynel Abidin Ustaibo, Ziya Bikliç...

Sonuç:

Türkler'in, Osmanlı Devleti'nden önce devlet isteği üzerine Balkanlar'a gönderilmeleri, Türk'ün dilinin Türkiye ile sınırlanmadığını, sınırlandırılmayacağını göstermektedir. Osmanlı Devleti'ne karşı herkesin birleştiği gibi, Yugoslavya'da da bir dönem Türk'e karşı herkes birleşmiştir. Osmanlı ve sonrasında Türk'e karşı birleşenler bir dönem sonra birbirlerine düşerek düşman olmuş, bugün birbirlerine karşı yaptıkları düşmanlıkların hepsine, maalesef Kosova'da yaşayarak şahit oluyoruz. Arnavutlar'a yapılan baskı inkâr edilmemelidir. Nitekim Arnavutlar'ın üzerinde baskı sadece Rankoviç ve Miloşeviç dönemlerinde değildi. 1912'den sonra Sırp Krallığı, Yugoslavya, Sırbistan Karadağ ile bugün AB de çeşitli baskılar uygulamaktadır. Uygulanan bu baskıların sonucu dünyanın büyük güç sahiplerine en çok güvendikleri Kosovalılar'ın özellikle Arnavutlar'ın Batı'yı daha iyi görmelerine, çözmelerine, anlamalarına neden olmuştur. En son 23 Aralık 2017'de Kosova Meclisi²³nde yaşanan olaylarla birlikte Kasım²⁴ 2018 tarihinden bu yana Sırbistan mallarına karşı Kosova hükümetinin uyguladığı yüzde yüzlük vergiden dolayı NATO, AB, ABD, BM'nin Kosova hükümetine karşı baskı uyguladığını görmeye devam ediyoruz. Türkler, Arnavutlar ve diğer Müslüman unsurlar baskıdan kurtulamamış baskı sahipleri sadece

²² Toplam sayı 19'du. Türk vatandaşı olan bir öğrenci Kosovada Türkiye Maarif Okuluna ve Türk vatandaşı olan diğer 2 öğrenci Türkiye'ye dönmekle toplam 3 öğrenci okuldan ayrılmıştır. Öğrenci sayısı 16'ya düşmüştür.

²³ <https://www.haberler.com/kosova-da-siyasi-arenayi-sarsan-gelisme-10379956-haberi/>

²⁴ <http://www.milliyet.com.tr/savasa-ramak-kaldi-kosova-ile-ekonomi-2782068/>

isim ve el değiştirmiştir. Yücelciler'den başlayan sendrom Türk'e olduğu gibi, Yugoslavya ve diğer Ortodoks ile Katolikler'in, karşılarında Türk olarak gördükleri Arnavutlar'a, Boşnaklar'a, Gorallılar'a, Torbeşler'e de baskı uygulanmıştır. "Bana mecbursun, benim dediğimi yapmak zorundasın" siyaseti dünyanın hiçbir yerinde sağlıklı olmamıştır. Lakin bu siyaset anlayışı devam etmektedir. Sisteme uymayanlar dışlanmış, uzaklaştırılmış ya da idam ettirilmiştir.

Cami, hamam, mezar taşları gibi eserlerin çoğunu 100 senede yerle bir eden anlayış nüfusu da alt üst etmiştir. Balkanlar'da Türk hem etnik gruptur, hem de Müslüman kavimlerin hepsine bakış açısı Türk olarak zikredilmektedir. Bunca dost olmayan misyoner kurumu dâhil Balkanlar'da sürekli isim değiştiren veya değişen her küçük devlet, başta Türk'ün üzerini çizerek nüfus rakamlarıyla, mezar taşlarını kırmakla, camileri yıkmakla, kısacası eserlerini yok etmekle, Türk toplumu, önce kime karşı mücadele edeceğinin yolunu şaşırmış, düşman karşısında mağlup görünmüş gibi de olsa gücünün yettiği kadar dik durmaya çalışmıştır. 1947 yılında ülkenin adı Yugoslavya'dır. Yücelciler sahnededir. Yugoslavya'da tüm toplumların gözü Türkler'in üzerindedir. Bilim adamlarının çoğu Yugoslavya ve Kosova'da meydana gelen olayları 1947/51/55'lerden bahsederken, Yücelciler devlet tarafından yargılanırken, Türkler'in ve Türkçe konuşan Müslüman grupların nasıl bir korku içinde olduklarından pek bahsetmemektedirler. Bilakis, bu Türk sendromu 1946'da başlamış, bu boşluğu Türk'ün dostu olmayan herkes kullanmış, kullanmakla kalmamış adeta Türkler'i Türk olmaktan çıkarmışlardır. Yücelciler'e karşı devletin başlattığı anti propaganda sendromu uzun zaman sürmüştür. 1948 yılı kırılma noktasıdır. 19 Ocak'ta başlayan duruşmalar 25 Ocak'ta tamamlanmıştır. Konu ile ilgili hangi yıllarda, hangi olayların meydana geldiğini iyice araştırmak, incelemek lazımdır. Yücelciler, toplumumuzun en üst seviyesinin anlayışına sahip olmuş, Türk-İslam anlayışının Balkanlar'da şehitlik mertebesine ulaşmış, Türklüğü yaşatmış, Türk'ün en son örneğini teşkil etmiştir. Yücelciler'den sonra Türkler, bugüne kadar yapılan mücadele seviyesinin hepsinde dernek, parti gibi sözlü veya yazılı anlatımdan öte gidememiş, farklı bir deyimle toplum kendi kendine dertlenmiş, kendine bile söz geçirememiştir. Son yıllarda Türklük adı altında kurulan dernek ve partiler, geçinmek, iş bulmak seviyesine kadar indirilmiştir. Yücelciler, görülen, duyulan, bilinen bir örneği teşkil ederken, bilinen fakat söylenmeyen, yayınlanmayan birçok örnek daha vardır. Alel acele verilen bu kararın 6 günde tamamlanması, doğal haliyle şüphe uyandırır ve verilen bu karar bilerek toplumun susturulması için yapılmıştır. 1948'de Yücelciler'i el ve oy birliğiyle ele verenler, bugün aktörler farklı kurumlar aynı olmak üzere resmî dildeki mücadelede ortada bırakanlarla farklı kurumlar değildir. Üstelik o gün Yücelciler'i destekleyip ele verenler bugün resmi dil konusunda arkadan destekleyip yolun yarısında bırakanlar da aynı kurumlardır. Kosovalı Türkler, dillerinin resmîyeti konusunda fazla bir hak talep etmemiş, alınan, kaldırılan haklarını geri istemişlerdir. 13 yıl önce resmen Türk dilinin resmîyetten kaldırılışı bugün nelere mal olduğunu araştırarak, inceleyerek tablolarla görüyor, her geçen gün çeşitli olayları yaşadıkça şahit oluyoruz. Osmanlı Devleti'nin en çok eser ve yatırım yaptığı Balkanlar'ı, Türk bilim dünyası araştırma ve incelemede geç kalmış, hatta bugüne kadar yapılan bilimsel çalışmalarda malzemenin toplamının %5'ni yapamamıştır.

Devletimizden bizi topluluk konumuna getiren parçalanma şöyledir; Balkanlar'dan Türk'e el çektirmek Yugoslavya planı değil, üst aklın planıdır. Osmanlı Devleti'nden en az 10 devletçik çıkarılmış; bu 10 devletçikten Kosova örneğinde (durum diğer

Balkan ülkelerinde de aynı), 8 şehirde yaşayan Türkler’i resmi dil kaldırıldıktan sonra tek (Mamuşa gibi) merkeze taşımak; eğitim olarak da tek merkezde (Priştine örneği gibi) 6 okuldan 1 okula; sıgdırarak, küçülterek, tek okulda 16 sınıftan 8 sınıfa indirilmiştir. Resmi dil karşılığında ülke meclisinde 120 vekilden 2 vekil 1 bakanlık makamı vererek, (Türkler de kendilerini kandırıp kazandıklarını zannederek, mecliste sözü geçmeyen (sadece oylayan) Türkler’in hiç yoklar demektense kazandığını göstererek, dünyaya kazançlı olduklarının sahte reklamını yaparak Türkler’i söz sahibi etmek, ettirmemektir. 1948 yılı bir kırılma noktası olduğu kadar 1971 yılı da boğulma noktasıdır. Hatta 2006 yılı yok olma eşiğine gelen Türkler ve Türk Dilidir diyebiliriz. Bu nedenle Türk nüfusunun azalma konusunda, ya bütün Türkler Türkiye’ye göç etti ya da kendilerine kılıf uydurarak ortadan kayboldu. Arnavutlar’ın Türkiye’ye göç ettikleri, Türkçe okudukları doğrudur. Lakin iki okul hariç (belki de sayıları 700’ün üzerine çıkmış) Türkçe eğitimde öğrenci sayısı 571’den 105’e hatta 66’ya veya 12’ye düşerse elbette şüphe uyandıracaktır, uyandırılmalıdır. Konu hakkında yazılan bu tür tezler birbirine zıt olduğu kadar, Kosovalı Türkler’in dışında konuyu geçiştirerek kimse Türkler’in Türkiye’ye göç ettiğinden pek bahsetmemektedir. Tüm bu mücadelenin en önemli maddelerinden birkaçı kitap, eğitim araçları, yer/sınıf, siyasi ve maddi sorunlar yaşanırken, 1991/93 yılları arasında dünyanın en yüksek enflasyonunu yaşayan Yugoslavya’da Türk öğretmenleri, gazetecileri kısacası Türk dilini ve kültürünü savunan ve ayakta tutan kadro, iki (2) Alman Markı maaş karşılığında Türk’ün ve Türkçe’nin devam etmesi için 2 yıldan fazla kimseye muhtaç olmadan görevlerine devam etmiş, boyun eğmemiş, yılmadan milli değerlerini layıkıyla savunarak yapmış ve bu kadro hak etmediği halde son 20 yıl içerisinde işsiz, güçsüz, desteksiz kısacası kendi yağıyla kavrulmak zorunda kalmıştır. Üstelik savaşlar dâhil her tür kargaşayı yaşayarak Türkiye’ye göç etmemiştir. Bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra milli mensubiyetini değiştirmiş, konuşma ve yazı dilini unutmuş (İpek, Mitroviça, Vıçitırın (Vuçitrn/Vuştri), Gilan, Doburçan Türkleri ile Goralılar, Makedonya’da Plasniça Belediyesiindeki Türk örnekleri gibi) Türkler’in Türklerle farklı dilde konuşmaları kahrolmaktan başka bir şey değildir. 2017/2018 öğretim yılında 1. sınıfa kayıt olan Türk öğrenci sayısı 3 öğrencinin ayrılmasıyla 16’ya düşüyse iflastan başka bir şey olamayacağının kanıtı ile yapılan tüm siyasi manevralar kandırmaktan başka bir şey getirmemiştir. İpek’te, Vıçitırın’da tamamen sona eren Türkçe eğitimin 2017/2018 öğretim yılında Gilan’da 1. sınıfa kayıt olan bir (1) öğrenciyle, Doburçan’da kayıt olan bir (1) öğrenciyle, Mitroviça’da kayıt olan bir (1) öğrenciyle sona geldiğinin farkına varamayanları, tarih ve Türk milleti mutlaka yargılayacaktır.

Bu vesileyle Kosova genelinde sayıları %1’e kadar azalmış olan Kosova Türkleri’nin siyasileri sayesinde Türkler birbirlerine karşı tavır almış, dostlukları sona ermiş, her şehirde en az 3/4 gruba bölünmüşlerdir. “Vatan Türkçe, Türkçe Vatandır” anlayışıyla doğumundan ölümüne kadar yaşayan bir Türk evladının Türkçe’nin yok olmasına onay vermesinden daha büyük zarar ve günah ne olabilir! Priştine’de Türkçe eğitimin yakın gelecekte İpek, Gilan, Doburçan, Vıçitırın, Mitroviça gibi aynı duruma düşebileceğinin farkına varması gereken toplum yine yerli Türklerin kendileridir. Türkçeye sahip çıkmayanlar, anadiline ihanet edenler, Türkçesiz (dilsiz) kalmaya, yok olmaya mahkûmdurlar.

Priştine Türkleri, Türk diline, kültürüne sürekli sahip çıkmış, gereken yerde direniş ve karşı çıkış göstermiş, Türklerle ilgili sorunlarda ve Türkçe uğruna zamanında

müdahale edebilecek Süreyya Yusuf, Şerafettin Süleyman, Şükrü Zeynullah, Şakir Maksut, Nevzat Hüdaverdi ve birçok isim gibi elit ve güçlü kadroyu oluşturamamış, isimlerini zikrettiğimiz aydın kesimden sonra adeta içine gömülmüş, tıpkı Doburçan, Gilan, Mitroviça, Viçitırında olduğu gibi aciz ve acemi neslin ortaya çıkmasıyla siyasilerin siyasi oyunlarına alet olmuş, Türkçe eğitimi dilinden düşürmeyen siyasilerin kendi oy deposu gibi gören, oy vermekten başka bir işe yaramamış ve tamamen dağılıp toparlanamamıştır. Bu gidişata dur diyebilecek, Priştine Türkleri'nin geleceği ile ilgili neslin bundan sonrası için karar mekanizması olabileceği, bu kadronun şu an itibarıyla bulunabileceği de imkânsız görünmektedir. Çünkü Türkiye üniversitelerinde lisans, yüksek lisans ve doktora programlarında okuyan kadro, iş ve istihdam konusunda umutsuzluğa kapılmış, Kosova'da kendi geleceklerinden endişe ederek Kosova'ya dönmeyi düşünmemişlerdir. Yeni nesil, dünyanın siyasi arenasıyla birlikte küreselleşmeyle gelen şirketler savaşının getirdiği sorunlar, Kosova Türk siyasetinin kendilerine bir gelecek veya bir umut getiremeyeceğinin farkında olmuş, Türk olmanın ve Türkçe okumanın, Türk olarak yaşam bedelinin Kosova'da ağır olduğunun inancını taşımaktadır. Dünyadan uzak, içine dönük (mahalle mücadelesini veren) bir mücadeleyle boğuşan Priştine (Kosova-Balkan) Türkleri, Batının ekmeğine kendi eliyle yağ sürmüştür. Çünkü Türk ve Türk öğrenci sayısı ne zaman arttıysa Batı ve Batının maşalarının gözüne batmakla kalmamış, ellerinden gelen engeli üretmiş ve uygulamışlardır.

Öneriler:

1. Toplumlar arası körüklenen düşmanlığı ortadan kaldırmak için tarihi belgeler araştırılmalı, incelenmeli, yayınlanmalı, ders kitaplarında yerini almalıdır.
2. Kosova'da, Büyükelçilik, TİKA, Yunus Emre Enstitüsü, TSK, Türk Bankaları, Türk Şirketleri kısacası tüm Türkiye kurumları aralarında koordinasyon kurmalı ve Kosova'da bulunan tüm kurum ve kuruluşları ayırmaksızın siyasi partiler, üniversiteler, liseler, ilköğretim okulları, sivil toplum kuruluşları ile koordinasyon halinde çalışmalıdır.
3. Türkiye kurumları, iftar çadırları, jazz festivalleri gibi faaliyetlerin yerine Türkçe eğitime destek vermeli, öğrencilerin ve öğretmenlerin sorunlarına daha fazla ilgi göstermeli, öğrencileri, öğretmenleri tam donanımlı hale getirmeli. Öğretmenlerle sık sık çalıştaylar düzenlenmelidir.
4. Kosova'da yok olma eşiğine gelen Priştine (Kosova) Türkleri, Gilan, Doburçan, Mitroviça, Viçitırın ve İpek Türkleri'nin Türkçe eğitimde yok olduğu gibi "hiç kimse dışlanmadan" bir araya gelerek organize olup Priştine Birliğinin yeniden kurulması. Priştine Türkleri'nin 20 yıl öncesine kadar oluşturduğu birliği Kosova'nın tamamında yaşayan Türkler'e örnek olmalıdır.
5. Türkiyede üniversite okuyan Priştine (Kosova) Türklerinden yüksek lisans, doktora programlarını tamamlayan öğrencilerden oluşacak kadro Priştine Üniversitesi (Devlet Üniversitesi) bünyesinde Türk Dili ve Edebiyatı gibi farklı Türkçe bölümler (Tıp, Mühendislik vb) açılmalı. Priştine (Kosova) Türklerinden yüksek lisans ve doktora programlarını tamamlayan kadro Arnavutça'yı kendi anadili gibi öğrenmeli, başkent Priştine'nin devlet kurumlarında yerlerini almalıdırlar.
6. Türkiye üniversitelerinin Türk Dili ve Edebiyatı, Eğitim Bilimleri bölümlerinde okuyan öğrenciler, Kosova (Balkan) Türkleri'nin Türkçe eğitim gördüğü okullarındaki sorunları, öğrenci sayılarını, öğretmen sayılarını, ders içeriklerini, plan ve

programlarını, Türk siyasetini, lisans, yüksek lisans ve doktora programlarında tez yapmalıdır.

7. Kosova (Balkan) Türklüğü ile ilgili hangi konu olursa olsun, ilgili makalelerle gerçekler örtbas edilmeden zemine, zamana, mekâna oturturmalı, zeminin ve mekânın ortasından araştırılmalı, incelenmeli, fikir beyan edilmelidir.

8. Şarkiyatçıların Türkiye dedikleri bugünkü Balkanlar, Anadolu ile iç içedir. Osmanlı Anadolu ile Türkiye'yi bugünkü Balkanlar'ı bir arada tutmak için en çok yatırımını ve eserlerini Balkanlar'a yapmıştır. Lakin Osmanlı'nın karşısındaki küreselleşen düşman, bugünkü Türkiye topraklarına sığdırarak dış dünyaya Türk'ün karışmamasını istemiş, bunu bir nevi gerçekleştirmiştir. Türkiye, Ortadoğu, Kafkaslar ile Arap dünyasına önem verdiği gibi Balkanlardaki soydaşlarına da önem vermelidir.

9. Yunus Emre Enstitüsü'nün Türkçe kurstan ziyade kültür faaliyetlerine önem vermesi yerli Türk derneklerinin çökmesine neden olmuştur. Kosova'da Türkçe'nin resmiyetten kaldırılmasından sonra Yunus Emre Enstitüsü'nün Türkçe kurs düzenlemesi de manidardır. Yunus Emre Enstitüsü kültür faaliyetlerini gözden geçirmeli, Kosova'da yerli Türk derneklerine kültür faaliyetlerini teslim etmelidir.

10. 1992'de Türkiye'nin büyük öğrenci projesiyle Türk Devleti, Kosova Türklerine özel burslu kontenjan tahsis etmiştir. Bu kontenjanlar artırılmalıdır. Hatta kayıtsız, şartsız, burslu, lise son sınıf yerli Kosova (Balkan) Türk öğrencilerinin tamamını Türkiye üniversitelerinde lisans, yüksek lisans ve doktora programlarına kabul etmelidir. Böylece yerli Türk öğrenci sayısının azalmasına değil artmasına neden olacaktır. Yurtdışı Türkiye Burslarını (YTB) kazanamayan Kosovalı Türk öğrenciler çeşitli zorluklarla karşılaşarak başka yollar aramak zorunda kalmamalıdır.

11. Kosova'da Türkçe'nin resmiyeti meselesi, Kosovalı Türkler'in tüm kurum ve kuruluşlarında, ilköğretim okullarında, liselerde, üniversitelerde bulunan Türkçe bölümlerde gündeme gelmeli, getirilmeli ve tartışılmalıdır.

12. Priştine Üniversitesi / Filoloji Fakültesi / Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü güçlendirilmelidir. Fiziki şartları, imkânları ve akademik kadroları güçlendirilmelidir. Başta Priştine Üniversitesi olmak üzere diğer üniversitelerin farklı bilim alanlarında Türkçe bölümler açılmalıdır.

Kısaltmalar:

- AB – Avrupa Birliği
- BM – Birleşmiş Milletler
- ESK – Enti i Statistikës së Kosovës
- KDTP – Kosova Demokratik Türk Partisi
- KİK – Kosova İstatistik Kurumu
- PRT – Priştine Radyosu ve Televizyonu
- PTV – Priştine Televizyonu
- THO – Türk Halk Orkestrası
- TSK – Türk Silahlı Kuvvetleri
- UNMIK – Birleşmiş Milletler Kosova Misyonu
- YTB – Yurtdışı ve Akraba Toplulukları – Yurtdışı Türkiye Bursları

Kaynakça

AKGÜN, Sibel, (2012), “Kosova Türklerinin Tarihten Bugüne Kimlik Mücadelesi”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, 34: 11-36

- BİLGİSEVEN, Amiran Kurtkan, (1987), *Yugoslavya'da Türk Kültürü*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını.
- BİLGİÇ, Tuba Ünlü, BİLGİÇ, S. Bestami, (2012), “Kosova Türkleri Sıradışı Bir Türk Diasporası”, *Bilig*, 62:: 41-62
- ÇAVUŞOĞLU, Halim (2007), “Yugoslavya-Makedonya Topraklarından Türkiye'ye Göçler ve Nedenleri”, *Bilig*, 41: 123-154.
- ÇELEBİ, Evliya, (2014), *Seyahatname*, V, 551, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI, (1969), *Dış Türkler (Belgeler)*, Ankara: T.C. Dışişleri Bakanlığı AZEM Dairesi.
- ELMAS, Nur, (2014), “Kosovalı Türkler: Dilleri ve Kültürleri”, *Bilig*, 70: 31-152.
- Enti i Statistikës së Kosovës*, (2008). Prishtina.
- İSMAİLOĞLU, Alaaddin, (2017), “1951'den Bu Yana Kosova'da Türkçe Eğitim ve Sorunları”, *Kosova Gündem*, Ekim, 7, <http://www.kosovagundem.net/1951den-yana-kosovada-turkce-egitim-kimi-egitim-sorunlari>
- HAMZA, Yusuf, (XAMZA, Jucuf), (1995), “Balkan Savaşları ve Makedonya Türkleri. İttihat ve Terakki Partisi ve Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Meşrutiyetin İlanı / Partijata 'İttihat ve Terakki' i Mladoturckata Rebolunija vo 1908 Godina vo Ocmancata İmperija”, *Logos-A”/”Logoc-A”*, Üsküp//Ckople.
- HAMZA, Yusuf, (XAMZA, Jucuf), (1996a), “Osmanlı Döneminden Makedonya'da Kalan Türk İzleri”, *Birlik Gazetesi*, Cumartesi, 13 Temmuz, Üsküp.
- HAMZA, Yusuf (XAMZA, Jucuf), (1996b), “Makedonya'da Türk Sorunu”, *Birlik Gazetesi*, Perşembe.1 Ağustos, Üsküp.
- HAMZAOĞLU, Yusuf, (2004), *Osmanlı Dönemi Sırbistan Türklüğü*, Üsküp: Logosa Yayınları.
- <https://en.wikipedia.org/wiki/Pristina>
- <https://www.haberler.com/kosova-da-siyasi-arenayi-sarsan-gelisme-10379956-haber/>
- <http://www.kosovahaber.net/?page=2,9,50528>
- <http://www.milliyet.com.tr/savasa-ramak-kaldi-kosova-ile-ekonomi-2782068/>
- <http://shekulli.com.al/dokumenti-i-cia-s-ne-kosove-nuk-ka-turq-ata-i-krijije-serbia-per-te-zhdukur-identitetin-shqiptar/>
- <http://thenaturalbania.com/2019/01/17/ne-statistikat-zyrtare-turke-te-vitit-1908-ne-prizeren-nuk-kishte-asnje-turk-dokument/>
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/Pristine>
- HÜDAVERDİ, Nevzat, (2003), *Prishtinede Türkçe Eğitim 1951- 2001*, Prştina: Twins Matbaası
- JABLE, Ergin, (2015), “Kosova Türklerinin Dil(sizliği) ve Hak(sızlık)ları”, *Yeni Türkiye Dergisi (Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı -IV)*, Ankara: XXI: 69.
- JABLE, Ergin – ŞANLI, Cevdet, (2017), “Goraca İle Türkçe Arasındaki İlişki Üzerine”, *Teke – Uluslararası Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Türkiye: VI, 3: 1458-1477.
- JABLE, Ergin – ŞANLI, Cevdet, (2018), “Kosova'da Türkçe Eğitimde Öğrenci Sayısının Azalması ile Türkçenin Resmiyette Olmamasının Getirdiği Sorunlar”, *Yeni Türkiye Dergisi (Türk Dili Özel Sayısı)*, Mayıs Haziran, Ankara: XXIV, 101: 640- 648.
- JUDAH, Tim (2008). *Kosovo: What Everyone Needs to Know*. Oxford: Oxford University Press.
- KORO, Bedrettin, (1994), “Kosova'da Türkçe Eğitimin Gelişimi”, *BAY Dergisi*, Eylül, Prizren.
- Kosova Dikur e Sot*, (1973). Beograd.
- KUT, Şule (2005), “Kosova Türkleri: Nasıl Bir Gelecek?”. *Balkanlarda Kimlik ve Egemenlik*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
- MALCOLM, Noel (1998). *Kosovo: A Short History*. New York: New York University Press
- PALLİS, A. A., (1925), *Statistiki Meleti peri ton Fyletikon Metanastevseon Makedonias kai Thrakis kata tin periodo 1912-1924*, Athinai: Kentro Mikrasiatikon Spoudon.
- Privredni Pregled Dergisi - XII. 1982.
- RECEPOĞLU, Altay Suroy, (2005), *Kosova Türk Toplumunun ve Üyelerinin Hakları*, Prizren: Özel Yay.
- RECEPOĞLU, Altay Suroy, (2006), *Kosova'da Türk Olmak*, Prizren: Sıprint Basımevi.

- OKUMUŞ, Salih, YÖN, Zabit (2014), “Kosovada Türkçe Yayınlanan Bir Çocuk Dergisi: Kuş”, **I. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Niğde Üniversitesi, 4: 2127-2146.
- OKUMUŞ, Salih, (2015), “Kosova’da Türkçe Yayınlanan Bir Gazete: TAN”, **Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi**, IV, 1: 85-107.
- OKUMUŞ, Salih, (2017), “Yüz Yıllık Yalnızlık: İmparatorluktan Azınlığa Kosova’da Türkler”, **Karadeniz Araştırmaları**, XIV, 54: 1-18.
- ORAN, Baskın, (1993a), “Balkan Müslümanlarında Dinsel ve Ulusal Kimlik (Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya ve Kosova Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme)”, **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Ocak-Aralık, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayını, XXXXVIII, 1-4: 109-120.
- ORAN, Baskın, (1993a), “Balkan Türkleri Üzerine İncelemeler” (Bulgaristan, Makedonya, Kosova)”, **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Ocak-Aralık, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayını, XXXXVIII, 1-4: 121-147.
- SELİM, Selim (2007). “Balkan Savaşlarından Günümüze Kadar Kosova’da Yaşayan Türklerin Toplumsal, Kültür-Eğitim Durumu”. **BAL-TAM Türklük Bilgisi Dergisi**, 7.
- SARAÇ, Erdoğan, (1995), “Makedonya”, **Yeni Türkiye (Türk Dış Politikası Özel Sayısı)**, Ankara: I, 3: 285-289.
- ŞANLI, Cevdet ve JABLE, Ergin, (2009). “Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı”, **I. Uluslararası Balkanlarda Tarih ve Kültür Kongresi**. (10-16 Mayıs 2009). Priştine, Kosova.
- ŞEN, Serkan, (2004), **Eski Uygur Türkçesi Dersleri**, 2. Basım, İstanbul: Bilge Sanat Kültür.
- TEK, Recep, (2017), “Balkan Türk Folkloru Araştırma ve İncelemelerinde Önemli Bir Kaynak: Çevren Dergisi”, **Karadeniz Araştırmaları**, XIV, 54: 19-40.
- TİKİCİ, Mehmet vd. (2009), “Balkanlarda Türk Kültürü: Osmanlı Sonrası Kosova’da Yaşayan Türklerin Kültürel Özellikleri ve Türkiye İle İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, **I. Uluslararası Balkanlarda Tarih ve Kültür Kongresi**, (10-16 Mayıs 2009), Priştine, Kosova
- TOK, Turgut, (2018), “Gora ve Goralılar Üzerine Bazı Tespitler”, **Yeni Türkiye**, Haziran, yıl: 9, sayı: 101: 675-685.
- UZGEL, İlhan (1998/99). “Kosovo: Politics of Nationalism and the Question of International Intervention”. **Turkish Review of Balkan Studies**, 4: 203-233.